

A SZÁRNYASOK A ROMÁN NÉP ESZME-VILÁGÁBAN.

I. Bevezetés.

Egy pár szót előzményül.

A szárnyas világ nagy szerepet játszik minden népnél.

A madár ott van az első ember bölcsője felett, énekével gyönyörködtetvén a természet urát, az embert. A népek hitregéi szerint a madár az emberrel egy időben jelentkezik a földön.

Mózes szerint Isten a világteremtés nagy munkájában az ötödik napon azt mondá: „... madarak repdessenek a föld felett... Teremtett azért az Isten... minden repdeső szárnyas állatokat az ő nemek szerint.”

A népek meséiben és mondáiban ott van a madár. A nép hitvilágában a madárról majdnem egyforma képzetek támadnak; egyes balhit, mely valamely madárról, valamely népnél a legrégebb időben támadott, bejárja az egész világot; a népbölcsélet egyforma tanokat állít fel szarkáról, kakukról stb., a közmondások egyforma igazságokat hirdetnek; a mig a népköltészetben a gerle, a sólyom, a sas rendszerint az epedő szerelem, a nemes és férfias bátorság symboluma lesz.

Van a román népköltészetben „Cucul și turturica“ (A kakuk és a gerle madár) cím alatt egy gyönyörű ballada,¹⁾ melynek egész irodalma van. Ismertette azt Hasdeu, dr. Gaster, Schmidt V. és mások. A franczia nép is birja, a perzsáknál és turkománoknál e román költeménynek másaira akadunk; nem birják azonban a szlávok, kikkel a román nép közösen élt. Hogy keletkezett ez a költe-

¹⁾ Román népdalok, kiadva a Kisfaludi-társaság által. Budapest, 1875. 98 - 101. lapon.

mény? hol, melyik népnél jelenik meg először, s hogy van az, hogy a román nép egyforma észmenetet árult el e két madárról? Ugyancsak a gerle madárról egy kedves dal ismeretes „Amărita turturică“ (A kesergő gerle madár); ugyanez megvan az olasz népnél is.

Honnan van az, hogy az olasz úgy énekel a gerléről, mint a román nép?

Tapasztaljuk, hogy a pásztor népek sokkal inkább foglalkoznak a szárnyas világgal, mint mások, a melyek a szabad természettel oly közvetlen érintkezésben nincsenek.

A pásztor egész életét az erdő és a mező madarai között tölti el. Ez is, az is a szabadban él. Akarva, nem akarva hallja az éneket; látja a röptöt, vagy felkeresi a fészkeket kíváncsiságból, időtöltésből. A madár ránézve valódi társ és kalauz lesz, ez jóslja meg neki a vihart, a szelet, az esőt; a pacsirta éneke hirdeti neki a tavaszt, s a fülemile elnémulása annak elmulására emlékezteti; a gólya és a fecske eltávozásával már a télre gondol, a midőn aztán beáll a verebek bevonulása a falvakba.

Az életnek ezen hosszú folyamában a pásztor megfigyeli a madárvilág sajátságait, a párok szerelmi ömlengéseit ellesi; látja a küzdelmet, melyet a hím kifejt, hogy élettársat nyerhessen; a fiókák szemei előtt fejlődnek, kirepülnek, elvándorolnak . . . látja a létért való küzdelmet, a sas elragadja a gyengébbet; egyenlők véres harcra kerekednek egy morzsáért, mindez pedig napról-napra előtte foly le és a ma nyert tapasztalatot a holnapival megtoldja.

Ez a tapasztalat-gyűjtés pedig több ezer év óta foly. Nem egy, de a világ minden népe gyűjti azt s aztán alkalmasszerűleg az így gyűjtött tapasztalatot egymással kicserélik. Az ős, a klasszikus világ népeinek ezen észleletei átjutottak örökségül a jelenkor népeire s a jelenkor népei megnövelték azokat saját tapasztalataikkal. Azért a népek hitvilágában a szárnyasokról megszámlálhatatlan képzet alakult; egyes legendák, közmondások, babonák járják be a világot; ki tudná meghatározni egész pontossággal, honnan jöttek, hová mennek? Ki tudná azt megmondani, hogy a román népnél a madarokról s más szárnyasállatokról fennforgó sok legenda, közmondás és babonás hit közül voltaképen melyik eredeti és melyik nem? hogy vajjon nincs-e meg a föld valamely zugában más népnél is hasonló alakban vagy változatban?

A kutató ész nem is fogja ezt megállapítani, mert hisz ebben nincs megnyugvás, megállapodás. A csere egészen ismeretlen úton és módon állandóan tart, új észleletek keletkeznek s azok elterjednek tovább és tovább.

A mesék és a babonák elterjedésével elterjednek a madarokról alkotott, néhol csodás és mesés képzetek is. Majdnem ugyanazon madarakkal találkozunk minden nép meséiben, holott például éjszakon a népek nem ismerik a mi madárvilágunkat. Más világrészek csodás madárvilágáról a nép mesékből szerez magának tudomást.

A román nép, mint pásztor nép, a madarakkal sokat foglalkozott és foglalkozik jelenben is. A román nép, a népek mesevilágának közönségesen ismert madáralakjaitól eltekintve, az utolsó pintyökét sem vetette meg, az ő ornithológiája oly teljes, hogy nem hiányzik abból talán egyetlen hazai szárnyas sem.

És ez nem lehet másként. A román nép életének legnagyobb részét künn a szabad természetben tölti el, a természettől pedig nagyon élénk képzelődő tehetséggel lévén megáldva, az egyes madárról könnyen alkotott magának, a szerint, a mint az reá nézve jót vagy rosszat hozott, számos balképzetet.

Érintkezése a madárral közvetlen; társalog, beszél vele, okos mondásokat ad a szájába s a legendákban úgy hiszi, hogy némely madár kezdetben ember volt, tehát eszes lény, a kivel beszélni s a kitől tanácsokat kérni lehet. — A madárnak panaszol a román ember, s tanuúl hívja fel szenvedései mellett s vigasztalódik, ha dalolni hallja. Élete elválaszthatatlan a madárétól.

A román írók nagy figyelemmel vannak most a román nép beléletére. Érdeklődnek minden iránt, a mi a népé; kutatnak minden irányban, és rájőnek arra, hogy e nép nagyon gazdag szellemi tárházzal bír.

Legújabb időben a nép ornithológiájával is foglalkoznak.

Marián Flávián az első, a ki e téren rendkívüli tevékenységet kifejtve, rendkívüli eredményekre jutott. „Ornitologia poporană română“ (A román nép ornithológiája) cím alatt Csernovitzban 1883-ban két vastag kötetben igen érdekes művet bocsátott közre, a mely érdemes arra, hogy minél szélesebb körben ismerjék. Le van rakva ezen műben a sok szebbnél-szebb legenda, a sok balhit és közmondás, mely a román nép között a szárnyasvilágot illetőleg fenn-

forog. Mintegy hatszáz szárnyast mutat be ezen oldalról. De hát e mű mégsem ölel fel mindent. A román nép élete annyira összeforrott a szárnyasvilággal, hogy az e tekintetben fennálló termékeket egy teljes egészben összegyűjteni teljes lehetetlenség.

Ezen derék munka alapján részben, adni fogok sok olyant, a mely bizonyára érdekel bir.

II. Legendák.

Csak azon szárnyasokról fogok említést tenni, a melyekkel a román nép leginkább s legtöbbet foglalkozik.

A kakuk. (Cuc.) Minden madár között talán a kakuk bir legfőbb vonzerővel a román népre nézve. Titokzatos madár ez.

Igen sok legenda forog közzájón e madárról. A nép úgy tartja, hogy a valódi kakuk, mely egykor arany tollakkal birt, már nincs is a földön, egy szebb hazába költözött.

Mikor az eredeti kakuk a földön járt, Sava volt a felesége, a ki beleszeretett a fülemilébe. A férj észrevette a nő hűtlenségét, s megszidta őt; aztán elhagyta nejét. Hiába könyörgött a nő bocsánatért s hiába kérte maradásra, a kakuk nem tágitott. Mielőtt a férj eltávozott volna, Sava engedelmet nyert urától, hogy legalább az évnek egy bizonyos részében kereshesse; megengedte neki, hogy Gyümölcsoltó Boldogasszonytól Szent-János napig utánna járva, nevét kiálthassa. Sava, a kakuk felesége, azóta a mondott időben felkeres minden berket, erdőt és mezőt, keresi urát s nevét kiáltja kakuk! kakuk! (cucu! cucu!)

Egy másik legenda szerint egy asszony ikreket szült; ezek folyton sirtak, úgy, hogy néhány nap alatt jobblétre szenderültek. Az anya semmiféle szerrel nem tudta sirásukat megállítani. A két gyermekből két madár lett; egyikből lett kakuk, mely felszállt a paradicsomba, a másik a földön maradt, a hol Istvánnak hívják. Ez évenként tavasszal híni kezdi testvérét: Cucu, cucu! és hívja állandóan Szent-János napig, a mikor kifáradva, elnémul s erőt gyűjtván magának, a legközelebbi tavasszal ismét elől kezdi fáradtságos munkáját.

Más legenda szerint a kakuk szent madár.

A veréb. (Vrabia.) Valóságos réme a román gazdának, mert elpusztítja drága búzáját akkor, midőn épen aratásra kerülne a sor.

A román ember mindennap bajlódik ezen állatkával, mert befurakodik törökbuza-kasába, búzás hámbárjába; kilyukasztja épületének szalma fedelét, átlépi még a háza küszöbét is, vagy az ablakon oson be s az asztalon lévő takaratlan kenyeret dézmálja meg, szóval mindenütt csak kárt csinál. Alig tud védekezni ellene. Hajdanában a jobbágyok véka számra gyűjtötték a verébfejeket. Most a paraszt nem érkezik egyenként megfogdosni, hanem különféle más dolgokhoz folyamodik elijesztésére.

Ma bizonyos szélkelepelőket alkalmaz a vetések között, a melyek a szél fuvására lármát csapnak s a verebeket elijesztik zajjukkal. Hanem ez csak akkor üdvös, mikor szél van. Sokan egyes ijesztő alakokat szúrnak fel karóra; mások döglött varjúkat, sasokat, baglyokat feszítenek ki. Mindez azonban csak ideiglenesen bír hatást gyakorolni a verébre, mert már másnap fölrepül a kifeszített sas csőrére és azon törli csőrét az izletes falattól.

A verébről szintén több legenda forog közszájon.

Réges-régen egy fiatal tölgy emelkedett ki a földből; szép volt, egyenes volt, de gyenge. A veréb rászállott.

— Te kegyetlen veréb! — szolt a fiatal tölgy — körös-körül kemény, kifejlődött fákra szállhattál volna, miért nyomoritottál meg épen engem, a gyengét?

A veréb érzékenyen vette a szemrehányást s felelé:

— Jó, elmegyek! De eljövök, ha megnőttél, midőn öreg leszesz, a midőn halálos ágyadon fogsz lenni, s akkor kérdőre vonlak mostani szavaidért!

— Jó, válaszoló a fiatal tölgy büszkén, de csak akkor jójj, a mikor én halálos ágyamon leszek.

A veréb elrepült. Hanem a veréb sokáig várákozott. A tölgy, a nép hite szerint, kilencszáz esztendeig él; háromszáz esztendőn át nő, fejlődik; háromszáz esztendeig pihen és csak 600 esztendő után kezd visszafelé menni, száradni, rothadni, 900 évre egészen elpusztul.

A veréb tehát kilencszáz esztendeig várt, de ez az idő is bekövetkezett; a tölgy haldokolni kezdett, a veréb meglátogatta, s rothadó porába fötrengvén mondá:

— Lásd, mily nagy valál, porrá lettél; mig fiatal voltál, büszkén mondtad, hogy csak halálos ágyadon jőjje, — im itt vagyok!

én, a kicsiny, megmaradtam, élek! — megfürdött a tölgyfa porában s azután elrepült.

A nép hiszi, hogy a veréb, ha macska, vagy ragadozó madár el nem fogja, leghosszabb életű minden madár között, száz esztendőket is él.

Egy másik legenda szerint kezdetben a verebek nagyobbak voltak, mint ma.

Krisztus urunk keresztre feszítése óta azonban megkisebbedtek. Ez pedig úgy történt, hogy Megváltónk a legnagyobb kinokat állotta ki a keresztfán. Egy verébhád folytonosan a keresztfá körül röpködött s állandóan azt csiripelte:

— Jiviu, jiviu! azaz e viu, e viu! még él, még él!

Mivel a verebek nem engedték meg Jézus Krisztusnak, hogy csendességben muljék ki, megátkozta őket, hogy soha nyugalalmuk ne legyen, hogy élelmüket mindig a gazból, az utak állati trágyáiból szedegessék ki, s az emberek által állandóan üldözötten legyenek. Azóta a nehéz élet annyi súlylyal nehezedett rájuk, hogy megkisebbedtek. Azóta aztán üldözik az emberek is a verebeket.

A sas. (Vulturul.) Ennek több fajtát ismeri a román nép. Így szerinte van: arany, fekete, bárány, szakállas, fehér fejű, kőszáli, liba stb. sas, a melyek mind különböznek szerinte egymástól. Ime egy legenda azok közül, melyek a sasról közszájon forognak.

Hajdanában volt egy király, annak a királynak volt egy leánykája. Féltette, mint a szemevilágát. Egyszer összegyűjtven főembereit, megvédélte őket. A lányka künn a kertben elálmosodott s elaludt. Álmában megjelenik egy fehér alak, s a leánykát felkarolva, a levegőbe felemelkedik vele, elviszi messze, messze s ott leszáll, s lehelyezi a pázsintra.

Midőn a leányka felébredett, magát egészen ismeretlen helyen találta. Megéhezett; látott egy almafát, melynek gyümölcsei hívólag intettek feléje. Jól is lakott a gyümölcsfa pompás terméséből, de aztán szomjas lett. Nézett viz után mindenfelé s csak a negyedik napon akadt egy patakra, melynek vize kristálytisztaságú volt. A mint megízlette a vizet, madárrá változott, s assá lett; felemelkedett a levegőben jó magasra, s miután ott nem volt hogy mit egyék, lelecsapott a földre s elragadta az emberek szárnyas állatait.

A sas azóta nagy szerepet játszik a mesékben is; erős, rabló állat, mely vakmerően tör prédájára. Igen nagy tekintély ez a román nép előtt.

A fülemile. (Privighetoarea.) A népköltészet legkedvencebb madáralakja.

Egyik legenda szerint volt hajdanában egy hatalmas király, a kinek egyetlen leánya világhírű szépség volt. Elment hire az ő szépségének és így királyfiak epekedtek utánna. Az atya mindeniket bemutatatta leányának, de leánya egyik iránt sem mutatott semmiféle hajlandóságot; kérte is atyját, hogy ne zaklassa őt ezen oldalról, mert ő nem akar még férjhezmenni.

A leány mást szeretett. Estvéként a királyi kert lugasaiban időzött az ismeretlen ifjuval.

Azokban egy idő múlva a király férjhezmenetelt követelt; akadt is egy királyifju, a ki szép, gazdag és hatalmas volt. De a leány ezt is elutasította.

A legközelebbi éjjelen a királyi kert lugasában elhatározták a szerelmes ifjak, hogy a következő éjjelen megszöknek. Az atya értesült a dolgokról és erősen felmérgelődött. Parancsot adott ki, hogy a kertet őrizzék, s hogy az ifjut fogják el. Az ifjut elfogták s a király parancsára lefejezték.

Ki irhatná le a királyleány bánatát? Eltűnt a háztól. Egy varázsló nőhöz menekült s kérte őt, változtatná át madárrá. — A varázslónő teljesítette kérését; a királyleány madár lett, s este késő éjjelig, reggel pedig már hajnalban epedve énekelt. A teremő megszánta a kis állatkát, kedvesét is madárrá változtatta át, s azóta az éjszakákat együtt énekelve töltik el. Azért hívják románul *privighetoarea*-nak (virasztónak.)

Egy másik legenda szerint a madarak királya egyszer jókedvében volt s tudni akarta, hogy alattvalói közül tulajdonképen ki énekel legszebben. Kiadta a parancsot, hogy minden jelesebb éneklő álljon elő s asztalánál énekeljen.

A mint a szárnyasvilág vette a királyi parancsot, küldöttséget küldött a királyhoz, elküldte a rigót, az aranybegyet és a fülemilét.

Elöl ment az aranybegy, mert tollai messze fénylettek. Ugy illett, hogy a legfényesebb járjon elől. A második helyet a rigó kö-

vetelte magának, állítván, hogy az ő hangja aztán mégis csak szebb, mint a fülemilé; hátul ment a szerény fülemile.

A mint megérkeztek, a király asztalánál énekelni kellett. Nagy hetykén állott elő az aranybegy. Énekelt; a királynak tetszett az ének, megdicsérte érte s leültette.

Utánna a rigó gyújtott rá; a királynak úgy tetszett, hogy a rigó is énekel ugy, mint az aranybegy, székkal kínálta, leültette őt is.

A fülemilére került a sor. Kis, igénytelen madárnak tünt fel előtte, meg sem kínálta ülésel.

— Mit keressz te itt palotámban? kérdé a király.

— Küldve vagyok én is, — felelé alázattal a fülemile — hogy énekeljek felségednek én is.

— Nő hát, hadd halljam! — parancsolá a király.

És a fülemile lesütött szemmel énekelt. A király bámulva hallgatta a kis madarat végig. Mikor a fülemile bevégezte volna gyönyörű énekét, a király felköltötte ülőhelyéről az aranybegyet s utolsó helyet jelölt ki számára, míg a rigó megtartotta helyét. A fülemile nyerte el az első díjat, az aranybegy pedig, minden fényes öltözete daczára, csak utolsó helyen állott.

Azóta, igénytelen külseje daczára, a fülemile minden madár között elismert első énekes.

Az aranybegy. (Gangurul.) A fényes tollakkal ékeskedő aranybegyről több legenda forog közszájon.

Volt egyszer egy gazdag magyar ember. Volt ennek a gazdag magyar embernek pedig egy szép rétje valamely erdő alatt, melyet román ember őrizett. — A magyar ember egy napon kitekintett a rétre, pásztorával apróra megnézzvén azt; végre kifáradtak, s leültek egy fa alá pihenni.

Madarének hatott füleikhez.

— Minő madár az, mely így énekel? — kérdé a magyar.

— Ezt a madarat — felelé a román — gangurul-nak hívják. Hajdan nem volt madár, hanem magyar szolgabíró. Az Isten megbüntette őt, mert igazságtalan volt, madarat csinált belőle. Most is így énekel: szolgabíró . . . szolgabíró . . . viczispán! ez pedig magyar nyelven van.

A magyar gazda figyelvén a madár énekére, rájött, hogy a román szolgának igaza van.

Azóta az aranybegy állandóan saját volt nevét kiabálja: „szolgabíró! szolgabíró!“ azaz magyar bíró

Igy tartja a legenda.

A c z i n e g e. (Pițigușul). Egy legenda szerint, mikor isten minden madárnak kiszabta volna a maga ételmét, a c z i n e g é n e k a disznótök magot rendelte táplálékul. A c z i n e g e meg volt elégedve a maga táplálékával, s el is repült felkeresendő azt a világban.

Ősz volt épen s ráakadt egy törökbuzás földre, a melyen sok disznótök diszelgett. A c z i n e g e mindenképen hozzá akart férni ételméhez, de semmikép sem jutott hozzá, mert a külseje kemény volt. Végre annyiban hagyta a dolgot s más ételem után nézett, apró legyeket fogdosott, férgekre vadászott. Így élt ő, a míg Jézus Krisztus a földre jött.

Ekkor, hallván, hogy Krisztus sok emberrel tesz jót, ő is elment hozzá s panaszkodott neki, hogy hiában rendelte az isten az ő számára a disznótök magot táplálékul, mert nem tud hozzá férni, nem tudja annak semmi hasznát venni. Kérte a Megváltót, csinálna a gyümölcsön valami lyukat, hogy a tökkbe juthasson, s hogy a magot megehesse. Kérése teljesült, s a c z i n e g e a magot belőle mind megette.

Azóta a c z i n e g e mihelyest disznótököt lát, azonnal körös-körül járja azt, keresi rajta a lyukat, s ha ráakad a magot megeszi.

Azonban gyakran vesztére megy be a lyukon, mert elfelejtette arra kérni Krisztus urunkat, hogy két lyukat csináljon a tökön, hogy az egyikben be-, a másikon pedig kimehessen.

A gyermekek disznótökkel fogják a c z i n e g é t.

B ú b o s b a n k a. (Pupăză). E madár rovarokkal táplálkozik.

Egy legenda szerint, mikor isten már minden madarat megteremtett volna s tollakkal felekesítette volna őket, hogy a levegőben repülhessenek, gondoskodott ételmükről is.

A bankának a törökbúza jutott, de ő nem elégedett meg a megszábot étellemmel, hanem mást kért. Isten ekkor rozskenyeret rendelt számára, de neki ez sem tetszett volt, a míg végre Isten hajolt az ő kérelmére s búza kenyeret adott neki.

A banka jól lakott a neki rendelt élelemből, de utóvégre, egyebet is kért, s nem volt teljesen megelégedve ezzel sem.

Ekkor isten megátkozta a bankát s úgy rendelkezett vele, hogy miután ő kitünő ételekkel sem elégedett meg, azontul csak tisztátalan dolgokkal táplálkozzék.

E madár kezdetben fészket is a legszebb virágokból rakta össze. Az istent azonban folytonosan zaklatta s még szebb és illatosabb virágokat követelt tőle, a miért aztán keserűen meglakolt, mert az isten vele úgy rendelkezett, hogy fészke minden madár-fészkek között a legtisztátalanabb legyen.

Több legenda ismeretes e madárról.

Egy másik legenda szerint az örmények őse ellenségei elől menekülvén, erdőhöz ért, melynek sáros útján elcsigázott lován lassan ballagott előre. Az örmény hallgatta a kakukot. De a mint így haladna, egyszer a ló földreveti magát s belemélyed a sártengerbe.

Semmiféle úton és módon nem tudta lábra állítani.

Egyszer csak megjelenik egy különös madár, a banka, s ágról ágra szállva énekelte: hup! hup! hup! upupupu! hup! hup! hup!!

Az örmény lova megijedt a különös madártól, minden erejét összeszedte és nagyot erőlködvén talpra állott. Nagy volt az öröm. Tarisnyáit az örmény felrakta lovára, felült reá s tovább ballagott rajta.

Nem volt az örmény háládatlan a madárral szemben. Valódi kakuk madárjának fogadta a búbos bankát, s azóta a román nép ezt „örmény kakuknak“ nevezi. A míg a kakuk ezt kiabálta cucu! cucu! a ló lebukott; míg a banka hop! hop! hop! kiáltására felállott, így méltán lehet a banka kakuk s a kakuk banka az örmény előtt.

A gólya (Cocostárgul). Krisztus egyszer Szent Péterrel elment körülnézni a világba. Egyszer csak minden oldalról utálatos csuszó-mászó állatok bujkáltak ki a földből, mocsárokból, úgy hogy haladniok lehetetlenség volt; egyik jajgatott, a másik csipett, a harmadik harapott.

Szent Péter nem állhatta meg szó nélkül s mondá:

— Uram! minden jó és szép a mit alkotál, de már ezeket, a miket most látok, ki nem állhatom! Mit gondolsz, uram! nem volna-e jó megtisztítani ezektől a földet, hogy legalább ezek miatt ne szenvedjen az emberiség?

Krisztus urunk igazat adott Péternek. A csúszó-mászó állatokat a földről mind összefogdosta s egy zsákba dugta be, melyet a hátára vett és mentek tovább.

Találkoztak egy emberrel, a ki a tenger felé tartott. Megszólították.

— Jó ember, nem lennél szíves e zsákot a tengerpartra vinni?

— Miért ne, mikor utam épen oda vezet! felelé.

— Vedd hát! Ha a tengerparthoz érsz, a zsák száját fordítsd a tenger felé, bonts ki azt, hadd hulljon be egész tartalma a tengerbe; de addig ki ne bontsd.

Az ember felvette a zsákot és eltűnt vele. Mikor aztán Krisztus urunkat nem látta volna már, letette a zsákot; ölte a kíváncsiság tartalma miatt. Mi lehet a zsákban? Kincs? vagy csak épen csúfolkodtak vele? Végre is győzött rajta a kíváncsiság s kibontotta azt.

Alig kapott a zsák egy kis nyílást, kitörtek rajta az utálatos állatok s menekültek a merre csak lehetett.

Egy idő múlva az ember ismét találkozott Krisztus urunkkal, a ki szemrehányást tett neki kíváncsiságáért, egyuttal gólyát csinált belőle, s utasította, hogy egész életét ama kiszabadult állatok összefogdosásában töltsse el, a míg csak el nem pusztítja őket a föld színéről.

Azóta pusztítja a gólya a csúszó-mászó állatokat, a míg csak teljesen el nem pusztítja a föld színéről.

A rigó. (Mierla). Mondják, hogy a rigó egykor nem volt madár, hanem szép királyleány, a ki mindenféle tekintetben felette állott volt az akkori királyleányoknak. Haja aranyszálakból állott.

Egyszer aztán férjhezment, urát szerette, azonban ez beteg lett s elhalálozott. Az asszony sokáig siratta férjét, a kit épen akkor vesztett el, a mikor rájuk nézve legszebb volt a világ; nem vigasztalta őt meg semmi.

Miután látta, hogy nem tud magán uralkodni, kérte az istent csinálna belőle valamely madarat, hogy így sorsán változtatva legyen. Isten meghallgatta az ő kérését, rigót csinált a leányból, fekete tolla az ő gyászát képviselte, csőre sárga volt, mint a viasz. Rög-tön eltávozott a királyi lakból, összejárta az erdőket, ha rátalálna valahol hű párjára.— Énekelt, hátha valahogy énekének varázsával fel tudná majd támasztani volt hitvesét.

Azért oly tanulékony e madár. Mindenféle éneket, a mire csak tanítják, eltanul, hogy annál könnyebben elérhesse célját. Fészket közel rakja a földhez, bokrokban; közel a temetőhöz, hogy ura annál biztosabban meghallhassa hangját.

Egy más legenda szerint a rigó titokban a kakukkal szerelmeskedik; mihelyt az beteg lesz, a kakuk mindjárt mellette terem és megvigasztalja őt.

A nép azt hiszi, hogy a rigó a kakuk nővére.

A pacsirta. (Ciocârlie). Nem egy legenda támadt e szépen éneklő madárról.

Volt egyszer egy királyi pár. Nem volt gyermekök, könyörögtek tehát az istennek s megáldotta őket egy leánykával. Luminióra-nak hívták, azért, mert szemük fénye volt, szerették minde nek felett.

A leányka magába zárkozott, otthon ülő volt. Szülői elküldték sétálni s egyszer eltűnt. Mikor hazatért azt kérdezték tőle szülői, hogy mi tetszett neki leginkább?

— A Nap! felelé.

S a leányka valóban szerelmes lett a Napba. Délutánonként mindig gyönyörködött a lemenő égitestben. Mikor pedig eltűnt szemei elől, búsult és sirt. A leány napról-napra fogyott, a szülői azt sem tudták mi bántja.

Egy napon azzal állott elő szülőinek, hogy ő eltávozik a szülői háztól. Hiában kérte atyja, anyja, ő kérlelhetetlen maradt; elment, még pedig napirányban felkeresni a Napot.

Egy temetőhez ért, sok katonára akadt. Felöltözött egyiknek a ruhájába, s felülvén egy ott leelő lóra, tovább ment.

Utjában talált egy vén asszonyt, a kit Sötétségnek (Intucime) hívták. Ez utbaigazítást adott, hogy mind csak napirányban kell mennie, a míg elér egy magas hegyhez s ha azon keresztül tud majd hatolni, akkor könnyen elérheti célját.

A leány sok utazás után a hegyhez érkezett; de lova nem lévén megpatkolva, nem tudott a falegyenességü hegyen keresztül hatolni. Egy jó ember segített a bajon, lovát megpatkolta s keresztül jutott a hegyen.

Itt nem sokára harciba keveredett s csodás tényei után férjet ajánlott neki a megsegített király, hanem a lány egy napon csak eltűnt a királyi lakból.

Egy vén emberhez ért, a kit tisztába tett, mert magával jötehetetlen volt. Ezért a leányt útba igazította a Nap felé.

— A Nap útja nem veszélyes. Ide már nincs is messze az ő lakása, mondá a vén ember. Hanem odáig akadni fogsz még háromfejű kutyákra, a melyek a Nap útját őrzik. Ad nekik e kenyeret. A nap lakása előtt pedig egy szép forrás van, abból, mielőtt bemenél a Nap palotájába, igyál.

A lány elindult; az uton nem sokára háromfejű kutyákra akadt, melyek rárohantak. Csak az oda dobott kenyér tudta őket elcsendesíteni. Végre a forráshoz ért, mely már a Nap palotája előtt állott. Ivott belőle, s felmenvén a palotába látta ragyogóan a Napot, szépnek, fiatalnak és fénylőnek találta azt. Nem tudta mi tevős legyen? Karjaiba akart futni, magához akarta ölelni.

A Napot is valami különös érzés szállta meg a leány látására.

Ám de ott volt a Nap anyja. Ez észrevette a bajt, mely fiát fenyegette. A Nap ártatlan volt és érintetlen, tisztaságát meg kellett védelmeznie.

Nagy bűn terhelte a leány szívét, hogy a Napra mert nézni. A Nap anyja ezen vakmerőségét azzal büntette meg, hogy madárrá változtatta, még pedig oly madárrá, mely naponként a Nap felé repül, s epedő dal által könyörög a Naptól szerelmet.

Azért tör a pacsirta ma is felfelé; azért oly epedő az ő dala, mert szerelmesétől ép akkor választották el, a midőn oly hosszú út után, ráakadt s vele boldog lehetett volna.

Kétfejű sas. (Pajurā). A román mese-világ leghatalmasabb madara, mely nem is a földön él, hanem a fekete világban — lumea neagră — vagyis az alvilágban. Fészkét rendszeren valamely forrás, vagy kút fölébe rakja, mely vizekben sárkányok laknak s a mese-világ hőseit aztán győzelemre segíti a sárkányokkal szemben. Számos mesében hatalmas szerepet játszik, a griffekkel ugyanazonos.

Ime egy legenda róla.

A nagy éhség idején, mely hogy mikor volt azt csak a jó isten tudja, egy asszonynak volt három gyermeke, két fiu és egy leány. Egy napon az asszony kenyeret dagasztva, annak bevetéséhez fogott. A két fiu azonban oly éhes volt, hogy nem tudták bevárni a míg a kenyér meg sül, hanem a lapátról a tésztát mind megették.

Anyjuk megátkozta őket, hogy legyenek madarak s a havasok legmagasabb csucsain deleljenek; ha kenyeret látnak, ne tudhassák megenni, valamint ő is látta a kenyeret s nem tudta miattuk megenni.

A két fiu elbúsulta magát s elbújdosott a háztól; mikor eltávoztak, nővérük nem volt otthon és így tőle el nem tudtak már búcsuzni sem.

Haza jövén a leány, egyre faggatta anyját: Miért nem jönnek a fiuk, hogy együtt egyenek az asztalnál?

Az anya azt mondá, hogy elmentek a világba, miután ő olyan nehéz körülmények között, mindeniket eltartani nem tudja. A leány sem akart erre otthon maradni, a nyakába vette ő is a világot, elment fivérei után. Eljutott a világ végéhez. Itt már megállapodott, mit ennie nem volt tünődött, s ezen tünődésében egy erdőt pillantott meg tele gyümölcsfákkal. Arra ment s ime az erdő közepén egy fényes kastélyra akadt, melynek kapuját két nagy vadállat őrizte.

Minden áron be akart jutni a kastélyba. Megvárta a míg a két vad állat elcsendesedett, elaludt, a mikor aztán felmászott a kastély kapujára s bejutott a kastély udvarába. Itt egy rókára akadt, a mely hozzá azon kérdést intézte: Miként juthatott a veszedelmes helyre, a midőn oda földi lény még be nem hatolhatott.

A leányka elmondta, mi járatban van.

— Mind szép! felelé a róka, csak hogy ha a kastély ura haza jő, bizonyára fel fog falni.

Erre a leány sirni, jajgatni kezdett, meghallotta a kastély urnője, a ki megvigasztalta, biztatván, hogy nem engedi, hogy baja történjék.

A kastély ura egy oroszlán volt, mely mikor haza jött reszketett minden lény az ő hatalmas tekintetétől. A nő megvendégelte urát, s mikor jól lakott volna, kegyelmet kért az oda menekült leány részére.

— Megkegyelmezek neki! feleli az oroszlán, csak előbb mégis tudnom kell mi járatban van?

A leány mindent elbeszél. Mint vált el az anyjától s miért? azért, hogy testvéreit keresse szerte a világban. Erre az oroszlán megszánta

a leányt s összehívta minden alattvalóját, mindeniket kikérdezte, hogy nem látták-e az eltűnt két fiu testvért?

Senki sem tudott róluk felvilágosítást adni, egyik sem ette meg őket. Az oroszlán megvigasztalta a leányt s útra bocsátotta, reményt nyújtván, hogy így élnek, s feltalálhatja még őket.

A leány tehát tovább ment. Talált egy kunyhót, melynek öreg asszony lakója, felvilágosítást adott a két testvéréről, hogy azok meg voltak anyjuktól átkozva, s hogy madarak lettek, kétfejű sasok, — Pajure. — Az öreg asszony meg is mondta hol laknak, megmutatta a magos, roppant meredek havast, melynek ismét legmagasabb csucsán állt az ő kastélyuk.

Nem kellett sokáig a leálynak mennie. Bemenvén a kastélyba, egy fényes terembe nyitott be, melynek közepén terített asztal volt, mindenféle ételekkel dúsan felszerelve. De a szobában senkit sem látott. Jóllakott s aztán elbujt. Testvérei haza jöttek, de ő csak harmadnapra állott elő, midőn testvérei kikutattak minden zugot, mert az ételek apadásáról rájöttek arra, hogy idegen lény van a palotában.

A két testvér nővérüket szívesen fogadták, azonban kijelentették neki, hogy ők csak úgy menekülnek meg az átoktól, hogy ha hét esztendeig egyetlen szót sem szól. Ha ezt kiállaná, úgy ők ismét emberek lesznek. Erre a kétfejű sasok elrepültek, nővérük pedig a kastélyban maradt.

Öt esztendeig nem szólott a lány egy szót sem. De látván, hogy testvérei akkor sem jönnek vissza, megtörte a hallgatást s beszélni kezdett. A legelső szóra megjelentek testvérei s mondták:

— Miután meg nem tartottad adott szavadat, menj a világba, élj, a mint tudsz, mi belőlünk többé ember nem lesz. — S erre elrepültek.

A két testvér azóta, kétfejű sas képeben él, az átokhoz mérten soha gabona ételt nem esznek; ételüket rablás útján szerzik meg, néha gyermekeket is elhurczolnak.

A kétfejű sas, mint említém, nagy szerepet játszik a román nép mese-világban. Kincseket őriznek, vagy hősöket más világra szállítanak, mindenféle csoda dolgokkal kapcsolatban állanak. De ez a madár ma már nem a földön él, hanem az alvilágban.

A Karvaly. (Gaia.) A felhők felett, nagy magasságban kering és onnan hallatja egyhangu kiáltását kááá! vagy gááá!

Egy legenda szerint, mikor Isten létre hozta volna a forrásokat, kútakat, az összes vizeket, felhívta a föld és az ég madarait, hogy segítsenek neki. Minden madár talpon volt; vájtak, turtak, medreket csináltak, a karvaly azonban távol tartotta magát a munkától, mondván, hogy bepiszkitja lábait.

Az Isten megneheztelt a karvalyra és megátkozta mondván:

— Minden madárnak megengedem, hogy a föld forrásaiból, patakjaiból, vizeiből igyék, csak neked és maradékaidnak nem. Csak akkor igyál, mikor eső esik; a mikor pedig forráshoz térsz, hogy enyhítsd szomjadat, pusztulj el!

És elfordítá tőle arcát. A karvaly azóta nem iszik a föld forrásaiból, hanem esővizzel él. Eső idején sem szabad neki csőrét kinyitva felfelé tartani, hogy az esőcseppek szájába hulljanak, hanem csak azzal a vízzel éri be, a mely szárnyaira, tollazatára tapad.

Erősen nagy melegségek, szárazságok idején azért tűnik el a karvaly a felhők között, hogy közelebb lévén az Istenhez, inkább meghallhassa az ő eső iránti kérelmét, hogy azt gyorsabban is teljesíthesse.

A karvaly pedig, ha forrás- vagy más földi vízből iszik, elpusztul, lévén minden viz annyira megsózva Isten által, hogy minden madár megizlelheti, csak a karvaly nem, reá nézve minden viz sós. A víz sóssága öli meg őt.

Egy másik legenda szerint a karvaly engedetlenségét látván a csóka, maga dolgozott helyette s csinálta az összes vizárkokat és medreket. Azért most is, mikor a csókák a karvalyt forrásvíz mellett látják, erősen méregbe jönek és elüldözik onnan.

A csóka. (Cióra). A román nép életében a csóka és összes társai nagy szerepet játszanak.

Egykor az Isten parancsot adott, hogy álljon elé minden madár s mutassa be előtte gyermekeit. Előállott minden madár az ő fiókáival; az Isten mindeniket megnőzte és tetszett neki mindenik. Mikor már minden madár eltávozott, érkezett a csóka az ő gyermekeivel.

— Kitől vetted e fiókát? — kérdi tőle az Isten.

— Kitől? — felelé a csóka — ez a fióka az enyém! — folytatá nagy büszkeséggel.

— Az nem lehetséges! — szolt az Isten. — Az én alkotásom ilyen fiókat létre nem hozhat. Indulj vissza és hozz nekem más gyermekeket, mert én ezt számba nem vehetem, lévén ő felette csúf.

A csóka erre elrepiült. Összejárta a világot, de nem talált szebb fiókat az övénél, egy se tetszett neki úgy, mint az övé. Visszatért az Istenhez, mondá:

— Uram! én a világot jártam össze, hogy parancsodat teljessem, de én szebb fiókára az enyémnél nem akadtam.

Az Isten mosolygott erre és azt mondá:

— Igazad van! Már látom, hogy a te gyermeked. Az anya előtt szebb gyermek az övénél nincs a világon.

Ezek után Isten számba vette a csóka fiókáját is.

Egy másik legenda szerint volt egyszer egy csóka, melynek fiókáit az ülü mind elvitte volt.

Törte a fejét erősen, mint tudná megmenteni gyermekeit az ülitől, hová rejtse el? mit csináljon velük? Végre is az a jó gondolata támadt, hogy komának hívja meg, akkor talán lesz annyi becsülete s nem falja fel gyermekeit többé.

Ugy is tett. Az ülü elfogadta a meghívást s megígérte, hogy gyermekeit többé bántani nem fogja.

— Azonban — folytatá az ülü — magyarázd meg nekem, miként néznek ki a te fiókáid, hogy aztán rájuk ismerhessek.

— Az én fiókáim? — kérdé a csóka — oh azok minden földi fióka között a legélénkebbek és a legszebbek — felelt büszkén a csóka.

— Jól van! — biztatá az ülü. — Teljék örömeid bennük. Én a mai naptól fogva őket bántani nem fogom.

Az ülü erre elvált a csókától, nézett élelem után. Akadt rigó, aranybegy s másféle fészkekre, a melyekben a fiókák mind olyan szépek voltak; nem bántotta őket, inkább éhezett s vádolta magát, mért tudott a csókával komaságba elegyedni.

Harmadnap ismét élelem után nézve, ráakadt a csóka fiókáira, a melyek oly felette csúfak voltak. Mind felfalta őket.

A csóka haza jövé, fészket üresen talála. Biztos volt benne, hogy az ülü vitte el. Csakhamar felkereste és szemrehányásokkal illette komáját. Hiában mentegetődzött az ülü, s hiában vádolta az anyát, mert nagyon szépeknek festette csúf gyermekeit, az mind nem hasz-

nált, a csóka üldözőbe vette a menekülő ülűt, de már az mind nem segített a dolgon.

Azóta a csóka mihelyt ülűt lát, mindjárt üldözőbe veszi.

A szarka. (Tarca.) Általánosan ismert madár ez is és nevéhez sok mindenféle babona és szokás fűződik.

Egyszer a madarak királya lakomára hívta össze az összes madarakat s megvendégelte őket szörnyen. Meg is volt elégedve mindenik, azonban a szarka tálból-tálba ugorva mondá: țire ți mie! țire ți mie! szóval folytonosan ételt kért.

A szakács megharagudott reá s egy fakalánnal hátba ütötte.

Hogy történt, hogy nem, a fakalán feje, legalább lenyomata, ott maradt a szarka hátán, míg a nyele farkká változott, addig ugyanis a szarkának nem volt farka. Erre a szarka ugrálni kezdett ide is, oda is, talán a fakalán nyele lehull róla, mind hiában, nem tudott tőle a mai napig sem megmenekedni.

Egy másik legenda szerint a szarka nem volt mindig madár, kezdetben csaplárleány volt, szép és merész; minden vendéget megölelt s ha szerét tehetette, meg is csalta mindeniket. Megneheztelt reá az Isten és madarat csinált belőle.

Miután Tarca, mint csaplár leány, a gazdának a vendégek megérkeztét mindig hirűl vitte, e szokásáról azután sem tudott lemondani, mindannyiszor rászáll a házra, melyhez vendég megy, előre bejelenti, hogy a vendég már útban van.

Az ökörszem. (Ochiul boului.) E kis madár mindig bokrok között bujkál, mindenki ismeri bizonyára.

Ismeretes legenda szól róla. Egykor a madarak királyt akartak választani. Nagy zavar ütött ki közöttök, mert nem tudtak megállapodásra jutni. Elhatározták végre, hogy az legyen a király, a ki legmagasabbra repül.

A sas repült fel legmagasabbra, s már ki akarták kiáltani királynak, a midőn egyszer csak az ökörszemet még magasabb ponton látják a sas felett repülni. A sas szárnyán huzta meg magát, s midőn látta, hogy az elfáradt s fennebb repülni már nem tud, ő fennebb szállott s diadalt aratott, királylyá lett.

Hanem csakhamar rájöttek a csalásra. Üldözőbe vették, törvény elébe akarták állítani. A kis ökörszem erre, látván, hogy a dolog nem tréfa, behúzta magát egy szűk faodúba, senki sem mehetett be utánna.

Elhatározták tehát a madarak, hogy kicéheztetik, őrt állítanak az odúnál s majd csak egyszer mégis kibúvik.

Az őrállás a bagolyra került, s mint nagyon álmos madár, egyszer csak elalszik, mint a güzü. A kis fogoly erre kibujt a lyukból s elosont, tömött bokrok közé menekült; kerítések lyukaiból ki nem repült többé. A madarak hirül vették az ökörszem kiszabadulását, egy rész a bagolyra támadt, a másik rész pedig az ökörszem után indult.

Azóta a bagoly csak éjjel mer előbujni, mikor t. i. a többi madár aluszik, s az ökörszem is csak bokrokat és szűk helyeket keres fel, hogy üldözői meg ne foghassák.

A barázdabillegető. (Codobaturä). Ki ne ismerné azt az élénk madarat, mely folyók, patakok partján, szántókon oly hetykén billegeti farkát az őt bámulók előtt. Több fajtát ismeri ennek is a román nép.

Hajdan a barázdabillegetőnek nem volt farka. Egyszer a pacirta vendégségbe hívta volt meg. A kis barázdabillegető szégyelte magát fark nélkül előállani; elment azért az ökörszemhez, s néhány napra kölcsönbe kérte az övét. Szívesen kisegítette az ökörszem a hozzá folyamodót.

A barázdabillegetőnek nagyon megtetszett a kölcsön jószág, s folyton billegette azt.

A lakodalom több napig tartott. Hozzá ment az ökörszem s jószágát visszakövetelte, de hát a barázdabillegető nem akart tudni az egész dologról semmit.

Azóta van a barázdabillegetőnek farka, s az ökörszemnek pedig nincsen.

Egy másik legenda szerint, mikor isten megteremtett volna minden élő lényt, ételt adott mindeniknek. Mindenik jól lakott, csak a cigány és a barázdabillegető nem.

Megneheztelt reájuk ezért az isten és azt mondá a barázdabillegetőnek:

— Mikor jól fognak lakni a cigányok s lelkükből fogják állítani, hogy nem éhesek, akkor legyen neked csak szabad a faluk felé közeledni.

A cigánynak pedig:

— Csak akkor lakjatok jól, a mikor a barázdabillegető a faluk felé fognak közeledni.

Azért a cigány soha jól nem lakik, bármily nagy vendégségben legyen is; ő soha sem mondja, hogy több már nem kell. Ezért a barázdabillegetőik se közelednek a faluk felé.

A román ember cigány madárnak is nevezi. (Pasere țigănescă).

A hattyu. (Lebăda.) Mint a tisztaság, fehérség és szépség jelképe szerepel a román nép előtt.

A legenda szerint volt egyszer egy fiatal király, a ki összes főembereivel vadászni ment. Nem lőhetett semmit, hazatérve valamely folyó magas gátja alatt látott egy hattyut, szépet, úszni a vízben. Meg akarta löni, de a hattyu sirására nem tette azt, hazavitte s cigányné szakácsnéjára bízta. A cigányné meg akarta készíteni urának az állatot, de hát a mikor meg akarná ölni, leánynya változott. A király nagyon örvendett a szép leánynak, a ki elbeszélte, hogy szülői átok folytán hattyuvá lett s még két nővére van, a kik hasonló sorsban részesültek.

A király nőül vette a leányt; szép fiu gyermekkel áldotta meg az isten őket, a kik egymást különben is főrrón szerették. Nem sokára a király háborúba ment, a cigányleány pedig a királynő életére tört, egy kúthoz csalta a királyi kertben s belelökte; a haza térő királynak pedig azt hazudta, hogy neje ismét hattyuvá változott s eltűnt a háztól.

Látván a király, hogy gyermekét a cigánynő anyailag ápolja, nőül vette őt. Minden énekest elhivott a lakodalmára.

Szép fűzfa nőtt ki a királyi kút mellett három ággal. Egy arra menő pásztor fiu furulyát vágott magának arról, s bele fűván gyönyörűen eljátszotta:

„Ne énekelj oly erősen, nagyon fáj az én szívem gyermekem után, a kit a bölcsőben hagytam, meddő emlő táplálja most, meddő emlője fekete cigánynénak!”

A többi énekesekkel ő is a királyi palotába ment s ő is énekelt, a király leginkább az ő énekét szerette meg. E furulya nem volt más mint a megölt királyné. Ismét azzá lett. A király a cigánynét megölette, s a hattyuból lett nővel ismét boldogan élt.

Ez volna a hattyu legendája.

Azonban nem folytatom tovább, különféle szárnyasról, hollóról, feeskéről, sólyomról, galambról, házi állatról, száz meg száz legenda forog közszájon, a melyek mind azt tanusítják, hogy a román

nép nagyon érdeklődik a szárnyas világ iránt. Minden madárnak sajátosságát valamely történettel köti össze, minden tulajdonság, vagy alak, külső megjelenés valamely okra vezettetik vissza.

Lássuk most ama közmondásokat, példabeszédeket, a melyek a szárnyasokról közszájon forognak.

III. Közmondások.

Nehéz volna ezeket egy csomóba összegyűjteni. Nincs ezeknek számuk.

A madárvilág egyes lényeinek tulajdonságait megfigyeli a román ember s a maga és társai tulajdonságaival összehasonlítja. Példáit leginkább a madárvilágból meríti; ha hatni akar, leginkább a madárvilágban észlelt jó avagy rossz tulajdonságokra, sajátosságokra hivatkozik. Bőven talál példákat. A madárvilágban egyaránt akad mindenfélére, s ő ki annyira tanulmányozta, ismeri is kimerítően. Csak néhányat említek e nemből.

Lássuk mindenek előtt a

k a k u k o t.

Több közmondás van a nép ajkán a kakukról, így mondják:

„Addig hallgasd a kakukot, a mig énekel.“

„Rosszul énekelt neki a kakuk,“ mondják arról, a ki semmi-féle dolgával nem boldogul.

„Jól énekelt neki a kakuk.“

„Ma énekelt neki is a kakuk.“ Az az ma jól ment a dolga neki is.

„Tudom, hogy énekelt a kakuk neki.“ Az az tudom, hogy szerencsés ember.

„Nem fog neki a kakuk énekelni!“ Nem fog szerencsés ember lenni.

„Pănă-i cucul!“ — Soha!

„Verje meg a kakuk,“ — (Bată-l cucul, —) üssön belé a szerencse.

„Ugy félti a feleségét, mint a kakuk.“ Az az erősen.

„Birjon a kakuk hajlékával,“ az az ne legyen nyugodalma, ne legyen hajléka.

„Ugy öltözködik, mint a kakuk.“ — az az gazdagon.

A nagyon részeg emberről azt mondják: E cuc!

„A kakuk akkor énekel, mig zöld a levél s nem akkor, midőn sárga.“

„A kakuk nem énekel addig, a míg rügyet nem lát.“

A hollóról mondják:

„Holló hollónak nem vájja ki a szemét.“

„A holló szájából csak krá-t lehet hallani;“ az az rossz embertől csak rosszat lehet várni.

„A hol dög van, oda gyűlnek a hollók is.“

„Hollóként igaz,“ — mondják arról az emberről, a ki egyet ígér és mást tesz.

„Kedvez a hollónak, hogy vádolhassa a galambot.“

A csókáról:

„Ott, a hol nincs jelen a páva, legszebb madárnak magát a csóka tartja.“

„Mintsem egész nyáron át csóka légy, inkább egy napig sólyom.“

„Mikor kérdezték a csókától: mely madár volna a legszebb? fiókáira mutatott.“

„Mintsem egy évig csóka, inkább egy napig sólyom.“

„Oda gyűlnek a csókák is, a hol dög van.“

„Nem lehet a csókát fülemile gyanánt eladni.“

„A csókának adhat akár mennyit, még is csak azt fogja kiáltani: gár!“

„Csóka csókához húz, más madarat nem szeret.“

„Csóka csókával!“

„A csóka csak csókának marad.“

„Csóka csókának nem vájja ki a szemét.“

„Egy csóka ganéj még be nem piszkítja a tengert.“

„Elrepült már a csóka a ház fölött“ az az eltávozott már a szerencse a háztól.

A szarkáról:

„Nem jó még! Hozná meg nevét a szarka.“

„Olyan a szája, mint a szarkác.“

„Ugy pereg a nyelve, mint a szarkának.“

„Ne szarkáskodjál annyit!“

„Ugrál, mint a szarka.“

A bankáról:

„Felékesítette magát, mint a banka.“

„Megtölti fészket, mint a banka.“

Hogyha valaki valakinek rosszat, ócsárlót mond, azt szokta mondani a sértett: „Bankát — pupázá-t — nyomott arcomra.“

A gerléről:

- „Mint két gerle, úgy szerelmeskednek.“
- „Ugy szeretik egymást, mint egy gerlepár.“
- „Légy okos, mint a kigyó; munkás, mint a méh és epedő, mint a gerlicze.“

A verébről:

- „A sündisznót mesterséggel, a verebet hernyóval szokás megfogni.“
- „Mintsem egy hétig veréb, jobb egy napig sólyom.“
- „Összevesznek a verebek az emberek hernyói felett.“
- „Ezer verébnél a kerítésen, többet ér egy a nyárson.“
- „A veréb fiókának látszik, pedig az ördög tudja éveinek számát.“
- Veréb nyelvet is ismer a román nép, midőn beszéd közben egy-egy hang ismételtetik.

A tyúkról:

- „A tyúk vizet iszik s ránéz az égre.“
- „Az öreg tyúk húsa ad jó levest.“
- „A tyúk, mely sokat kodácsol, nem tojik.“
- „A tyúk egy helyt kodácsol, s más helyt tojik.“
- „A tyúk nem lehet csirkével és tojással egyszerre.“
- „Bele tojt a tyúk a kucsmájába.“
- „A hol a tyúk kodácsol, ott a kakas hallgat.“
- „A kotló sohasem kövér.“
- „A mely tyúk este kodácsol, annak reggel nincs tojása.“
- „Mikor a tyúk törökbuza között látja magát, kapargál a lábával.“

A kakasról:

- „Inkább egy napig kakas, mint egy egész nyáron át tyúk.“
- „A hol sok kakas kukurigol, ott késik a hajnal.“
- „Ne kukurigoljon soha kakasom az ő kerítésén,“ azaz legyen mindig nyomorult szegény.
- „Minden kakas az ő szemétdombján kukurigol.“
- „Ugy karikázik, mint a kakas, mikor tyúkjai között van.“

A páváról:

- „Oly szép, mint a páva.“
- „A pávának szép tollzata van, de csúnyák a lábai.“

„Felékesíti magát, mint a páva s mind dicséretből él.“

„A páva, ha tetszeni akar, hallgasson.“

A libáról:

„Őszkor szokás megszámitni a pipéket.“ Tudvalevőleg az üli legtöbb kárt ezekben szokott tenni s őszre alig marad meg belőlük egynehány.

„Nagy baj, mikor az ember a libáktól vásárol kukoriczát.“

„A ki ma egy tőt, holnap már egy libát lop.“

„Nem kell az árpát a libákra vesztegetni.“

A harkályról:

„A harkály felkeresi az élő fát s ott kalapácsolja, a hol legyengébb.“

A sasról:

„Sas szeme van. Tekintete, mint a sasé“

„A sas helyt áll, figyel, de legyekre nem vadászik.“

„Más a sas és más a pillangó szeme.“

„A szárnya-tépett sas nem tud többé fölfelé emelkedni.“

A fülemiléről:

„A fülemile szép énekével a vadászt magához csalja.“

„A bagoly nem költ ki fülemilét.“

Nem rendelkezem annyi térrel, hogy a román nép száján forgó közmondásokat e nemből elősoroljam. A sok szójáték, példabeszéd köteteket adna ki.

IV. A madarak a népköltészetben.

Csak néhány termékre hivatkozom. Nem lehetne felölelni mind az erre vonatkozó népköltészeti darabokat.

A román ember költészetében legtöbbet a kakukkal, a sólyommal és a gerlével foglalkozik.

Ez az epedő szerelem, a sólyom a bátorság, vitézség jelképe, míg a kakukhoz mindannyiszor folyamodik, valahányszor hirt akar hallani valakiről, vagy adni valakinek. Gyakran történiük hivatkozás a rigóra is. Alig van különben költemény, a melyben a román ember madárra, patakra, falevéltre, szóval a szabad természet valamely alkotására ne hivatkoznék.

Ime néhány mutatóvány:

1.

A szép kakuk repül, repül . . .
 Több napja, hogy ágon nem ül;
 Hegyen, völgyön, vizen, árkon,
 Csak repülni, szállni látom.
 . . . Ha a kakuk vitéz volna,
 Elűzhetné bánatomat;
 Hej, de ő egy szabad madár,
 Zöld erdőkben, lombok közt jár,
 Énekelni leszáll ágra,
 Búmat nem is veszi számba'.

2.

— Honnan repülsz kakuk madár?
 — Messze tájról, a hol nyár van?
 — Messze tájról? künn nem láttad,
 Értem égő kis rózsámat?
 — Lehet! — de rá nem ismertem!

3.

Elmegyek én a vásárba,
 Lássam, mi a kakuk ára?
 Ha a kakuk olesó volna,
 Megvásárlók egyet nyomba', —
 Eleresztem a kis kertbe,
 Lesz majd ének reggel, este.
 Erre jönnek majd a lányok,
 Szivesen a kiket látok,
 És a kedves kakuk-szóra,
 Mind megállnak majd a sorba'.
 Virágbokor alá bújnak,
 Szerelemről sugnak-búgnak.
 Én meg szépen, lábujjhegyen,
 Ugy, hogy észre egy se vegyen,
 A kis bokrot ha elérem,
 El is fogom őket szépen.
 A tilosban, hogy elfogtam,
 Csókot kérek majd zálogban,
 S im egy olesó kakuk tolla,
 Mily sok édes csókot hozna.

4.

Hej te kakuk szép madár!
 Menj, mert rózsám várva-vár,

S mond, hogy én azt izentem,
 Jöjjön gyorsan érettem,
 Mert nem bírom keservem!

A holló szintén hirt hozó madár, megjelenik ott, hol veszedelmet, pusztulást érez. Így például a Gruia ezimü balladában a török rabságba jutott Gruia így szólítja meg a hollót:

5.

. . . Messze tájról repült rája,
 Holló madár fiókája.
 — Holló madár fiókája!
 Orrod hamar de megérzi,
 Hogy van veszni való férfi!
 Ide jöttél sebes szárnyon,
 Tüskén, bokron, vizen, árkon,
 Tán húsomat, hogy megedd,
 Tán véretem, hogy megidd,
 Életemet, hogy elvidd?
 — Gruia, Gruia, Novák fia!
 Nem megenni lány husodat,
 Sem meginni szép véredet,
 Sem elvinni életedet,
 Jöttem ide sebes szárnyon,
 Tüskén, bokron, vizen, árkon.
 Atyád küldött ide, mintha
 Balsorsodat tudta volna.

6.

Sárga rigó fiókája,
 Repülj el csak messze tájra.
 Repüld át a mezőt, erdőt,
 Szeld át gyorsan a világot,
 Mig szereted a világot.
 Szállj bokorba, esermely mellé,
 Vastag árnyék, virág felé,
 Fel az égre, le a földre,
 A mig jut a kedvből többre,
 Mert eljöhet nemsokára,
 A bánatnak éjszakája,
 Bár föld alá meneküljél,
 Nem fordíthatsz neki hátat,
 Elér oda is a bánat.

7.

Itt adom a „Kakuk és gerle“ czimü költeményt Vulkán József fordításában, melyről említettem, hogy több ázsiai nép költészetében is előfordul:

A kakuk:

Fejér kis madárka,
Gerlicze madárka,
Jöjj, szeressük egymást,
A míg élünk folyvást.
Ha esik, ha nap süt,
Bokorban, mindenütt,
Holdvilágos éjjel,
Tisztán, hiven, kőjjel.

A gerlicze:

Lennék csak egyedül,
Szeretnék szívből;
De anyádtól félek,
Mert ő gonosz lélek;
Félek haragjától,
Mert ő átvarázsol,
Ha szeretni látna,
Utól érne átka,
És megbabonázna.

A kakuk:

Fehér kis madárka,
Gerlicze madárka,

Ne légy nékem

Ellenségem!

Nézd a zöld tavaszt!
Itt a lomb s haraszt
Sugja: szerellem!
Szeress, édesem!

A gerlicze:

Hallgass kakuk, kérlek!
Nem hallgatlak én meg
Hagyj te nekem békét,
Mert megbánod végét;
Átváltozom, várj csak,
S leszek kis pogácsa,
Könyekkel locsolva,
S a parázsba dobva,
Tűztől megégetve,
Mindentől megvetve.

A kakuk:

Ölts bármi alakot,
Békét még sem hagyok,
És követlek legott.
Átváltozom hát,
S leszek kis lapát,
Tűzbe megyek hozzád,
Megcsókolom orezád,
Szépen betakarlak,
A tűztől megóvjak.
S ekként valahogy,
Ellenszenved fogy,
S kényszerítve tán,
Megszeretsz babám!

A gerlicze:

Lennék csak egyedül
Szeretnék szívből;
De anyádtól félek,
Mert ő gonosz lélek;
Félek haragjától,
Mert ő átvarázsol.

S drága kincsem,

Inkább, mintsem

Ő megpirongasson,

Vagy megbabonázzon,

Mert szeretni merlek,

Átváltozom, s leszek

Egy sugár nádszál,

Mely a tóban áll.

A kakuk:

Ölts bármi alakot,
Békét mégsem hagyok.
És követlek legott;
Átváltozom szintén,
Leszek juhászlegény,
S keresek a tóban,
Egy nádszálat gyorsan.

S ha meglátlak,

Majd levágjak,

Megesinállak
Furulyának.

S furulyázom véled,
Csókolgatlak téged.

A gerlicze:

Eredj kakuk, kérlek!
Nem hallgatlak én meg,

Iezike,
Piezike,
Eszemadta

Kis madárka,

Én is szeretnék;
De anyádtól félek,
Mert ő gonosz csont,
Mindent csak ront-bont.
Mintsem véle lakjam,
Átváltozom magam,
S rád gondolva ekkép.
Leszek kis templomkép.

A kakuk:

Ölts bármi alakot,

Békét mégsem hagyok,
És követlek legott,
Ha lennél templomkép,
Én meg kispap lennék,
Ájtatosan, mint ez,
Járnék a képekhez,
S leborulva orcám,
Sorba megcsókolnám,
Hétfő reggeltől mindig,
Egész vasárnapig;
S ha megtalálnálak,
Ekkép szólítnálak:
Szentséges kis képem,
Légy madárkám nékem,
Jöjj, szeressük egymást,
A míg élünk folyvást,
Ha esik, ha nap süt,
Bokorban, mindenütt
Ha csillag van, hold süt,
Mind, örökké együtt!

8.

Bús lesz a gerle madárka,
Hogyha elpusztul a párja;
Pusztán bolyong, repül gyorsan,
Ha oda ért tovább onnan. . .
Életén át gyászol mindig,
Más gerlicéhez nem szegődik;
A zöld erdőt is megjárja,
Virulását nem is látja.
Mig elfárad bolyong, repül,
De zöld ágra akkor sem ül,
Hogyha talán le is szállna,
Rászáll egy-egy száraz ágra;
Vagy rászáll a csürtetőre,
Étel, ital nincs inyére.
Ha folydogál csernely, patak,
Felzavarja s tovább halad.
A vadászt, ha jőni látja,
Eleibe repül szárnya.

9.

Szürke tollu kakuk madár,
Szépen dalolsz, ha jó a nyár.

Eltartalak piros borral,
 Szép búzából lágy czipóval,
 Leszesz Ielkem drágasága,
 Csak jöjj s dalolj palotámba'.
 — Méreg legyen hordód leve,
 Czipód t a penész egye,
 Inkább szállok ágról-ágra, —
 Szabadságnak nincsen ára!

V. Szokás, balhit, kuruzslás.

A szárnyasok a balhit sokaságát támasztották a román ember lelkében; a babona, a kuruzslás számos nemével állanak szoros összeköttetésben a madarak.

Mint puszta anyagot, igtatom a következőket ide; lesz alkalmam összehasonlító alapon dolgozni fel a román nép e nemű dolgait.

A tengerből egy csöppet adok. Lássuk először is a kakukot.

A román ember nagy sulyt fektet arra, hogy midőn a kakukot először hallja, pénz legyen nála; ez esetben egész éven át pénzben fogyatozást látni nem fog. Innen mondják a szegény emberről: „még annyi pénze sem volt, mivel a kakukot hallgassa.“ Az első kakukszónál megelégedett gyomor és tisztára mosott test is szükséges, így az illető sem megéhezni, sem pedig megbetegedni nem fog azon évben.

A pénzt zörgetve, e szókat szokás a kakukhoz intézni:

„A hány toll van a testeden, annyi arany legyen az erszényemben.“

Hanem a szegényről is gondoskodva van, hogy pénzhez jusson. Az, a kinél nincs kakukszóláskor pénz, figyelje meg, mely ágon énekelt a madár, törjön abból egy darabkát s hordja állandóan magánál, egész éven át lesz pénze a nép hite szerint.

A kakuk titokszerű madár, mely szoros kapcsolatban van az ember életével, sorsával. Ha a kakuk jobbról énekel, jót, ha pedig balról, rosszat jelent. Az sem jó, ha a kakuk háta megett szól az embernek, szemben azonban ismét szerencsét jelent.

Mindezen balhit a román nép dalaiban élénk kifejezésre talál.

A kakuk megmondja hány évet él az ember. Népies felfogás szerint a hányszor szól, annyi évre számíthat az, a ki hallgatja. De hogyha a kakuk felette sokat, például száznál többet kakukol, el szokás kergetni.

Fiatal szerelmesek a kakuktól tudják meg, mikor lesz a menyegzőjük. A feltett kérdésre, ha a kakuk nem szól, akkor a házasság a legrövidebb idő alatt létesülni fog, különben annyi évre, a hány hangot adni fog.

Mint említettem, a veréb valóságos réme a román embernek. Semmiféle ijesztő eszközzel nem tudja búzáját tőle megőrizni; babonához is folyamodik.

Hushagyókedden felette üdvös dolog az asztal minden morzsáit összeszedni, kivinni, keletre szétszórva azt mondani: „Ég madarai! Saját asztalomról nyujtok nektek élelmet, legyetek velem megelégedve s tartsátok magatokat távol buzavetéseimtől.“

Mikor a gazda kiviszi tiszta búzáját vetés végett, jól megköti a zsákok száját, s szájjal kifelé teszi fel a szekérre, szájjal lefelé fordítva veszi le őket s csak azután oldja ki. Aztán kivesz egy marék búzát s a saját földjén állva, idegen földekre szórja el, mondván: „Szent Urnő, Mária! Szent anya! Én e búzát az ég madarainak adom táplálékul, a többi búzámtól azonban legyenek eltiltva, szájuk bekötve!“ Mikor pedig a búzát kifelé szórja, szemeit behunyja és ezeket mondja: „Szent Urnő, Mária! Szent anya! Ugy ne lássák a verebek az én búzaföldemet, a mint nem látok én most!“ Mikor pedig kinyitja a szemeit, először valamely magas hegytetőre szokott nézni.

Ha a búza érni kezd s a verebek már jelentkeznek körülötte, a következőket szokás eselekedni. Valamely szülőnek legkissebbik fia a búzaföldre megy, s ott levette magáról minden ruhát, beköti szemeit zsebkendővel, kezében oly gyertyát tart, a melynek világánál valamely ember mult ki; kezében holt embernek a haját is tartva, a gyújtott gyertyával megkerüli a búzaföldet és mondja: „A mint nem látok én most, s a mint nem lát a halott, ugy ne lássák a verebek e búzaföldet; és ugy ne álljon a verébnek esze e búzaföldre, a mint nem áll a halottnak a világra.“ Azután leszakít néhány búzakaralást és összekötve a halott hajával, mondja: „Én nem e kalászokat kötöm össze, hanem a madarak száját kötöm be és ugy ne tudjanak a verebek szájukkal enni, a hogy nem tud a halott; és ugy ne lássák a verebek a búzaföldet, a mint nem látja a halott a világot.“

A nép hite szerint a verebek elszaporodása éhséget jelent; mi-

kor sok a veréb, kevés lesz a kenyérnek való. Van egy nap, melyen ha bőjtöl a román ember, gabonáját nem bántja a veréb.

A hollót illetőleg a következőket hiszi a nép:

Hogyha valamely falu fölött két-három holló kárrogva, verekedve átrepül, döghalál lesz vagy az emberek, vagy az állatok között ama faluban.

Ha két holló, szemben repülve, valamely ház felett találkoznak, abból a házból valaki elhalálozik.

A merre sok holló jár, ott döghalál lesz; ha sok holló repdes valahol, rossz jelnek tekintik.

Ha valamely juhakol felett hollók kárrognak, a juhnyájt a pásztor erősebben őrzi, mert, hite szerint, a kárrogás a vadállatok közeledését jelenti.

Ha holló kárrog valamely szarvasmarha előtt, ama állat elhullását jelenti. Ha marhacsorda felett kárrognak a hollók, a pásztor úgy hiszi, hogy valamely marha elhullását kérik az istentől, hogy legyen mit enniök.

Ha repülő holló épen valamely ember feje felett kárrog, annak halálát jelenti.

Varázslónők nagy hasznát veszik a hollónak. Különösen a hollószív jelentékeny, mert orvosolja a nyavalyatörést.

Tudvalevőleg a hollók inkább páronként repülnek. Hogyha ily hollópárt ló valaki s szívéket kitépve a beteggel eteti meg, a nehéz kór többé nem jó reá. Ugyane betegség ellen használják a holló tollát, megfüstölni szokás vele a beteget.

A hollófagygyu jó orvosság a sükettség ellen, megkenik vele a beteg fülét. Részezség ellen ismét a hollószívet veszik elő; megszáritják, apróra összetörik, s mikor részeg az illető, megitatják vele egy pohár pálinkában, vagy borban. Szenvedélyétől megválik.

Nagy szerepet visz e madár a román nép meséiben is.

A csókáról szintén sok balhit van forgalomban.

Őszkor a csókák, hogyha erősen fenn repülnek, a néphit úgy tartja, hogy búzakalászatokat visznek keletfelé remetéknek, a kik csak olyan idegen országokból vitt búzával táplálkoznak.

Minden csóka megfürösztí fiókáját a határok között levő valamely vízben. E víz igen nagy szerepet játszik a kuruzslásoknál. Így ha valaki valakinek nyugodalmát akarja megrontani, kilencz vénasz-

szonynak veszi igénybe a fáradságát. Ezek éjjel felkeresik az ilyen vizet, dühödt farkas szőrét mártogatják benne s mindenik kimárt három cseppet s bele önti a kivitt s már használatban nem lévő csuporba. Kilencz egymásután következő éjjel 12 órakor teszik ezt. Az így összegyűjtött viz aztán igen hatalmas szer.

A bukovinai románok úgy hiszik, hogy a csókák kormányozzák a szeleket; ők nemcsak a széllel, de a szél ellen is tudnak repülni. Együttal az időváltozást is jelzik. Ha a csókák magasan repülnek, rossz időt jeleznek. Ha sokan gyűlnek össze s nyugtalankodva kráknognak, vihart jelent. Esőt jelent, ha a csókák fákon nyugodtan ülnek.

Mikor a gyermeknek kihull a foga, a kezébe szokta venni azt s a csóka felé tartva mondja: „Nesze csóka egy vas fog, adj helyébe egy aczélból valót!”

Vendéget a szarka szokott hozni. Ha a szarka a háztetőre, vagy valamely karóra száll s ott a farkát többször emelgetve, hangot ad, vendég fog a házhoz érkezni; de hirt is jelent. Ez a hit majdnem általános.

Ha télen sok szarka gyűl össze s nagy zajt csapnak, vihart jelent. Ha hajnalban csak egy szarka jó elő a fészekből, esőt, ha mind a kettő, szép időt jelent. Ehséget jelent, ha a szarkák a törökbúza csóket kibontják s megeszik a szemeket.

Szarkamáj és velő megszáritva és összetörve hatalmas varázs-szer. A kinek italába ilyent tesznek, annak nincs többé nyugodalma.

Tavaszzsal, mielőtt a méhkasokat kinyitják, ha valaki szarkát lő s megsütve oda teszi valamely méhkas alá, az a méhcsalád sokat fog rajozni és felette sok mézet fog gyűjteni; jobb lesz mindeniknél.

A lovak köhögését is szarkával szokták gyógyítani. Kemenczében tüzet raknak, bedobják a szarkát s korommá égetik, aztán összetörik lisztté s lósóskával (*rumex acutus*) vegyítve adják a beteg lónak.

Gyógyitnak vele veszettséget is. Fogni szokás, ha lehetséges, élő szarkát, azt hamúvá égetik meg, a hamút aztán a megdühödött állatnak adják be vízben. E hamú korpában beadva, minden belső fájdalmat eloszlat az állatoknál. A szarka istállóban, vagy más helyen, a hol állatok szoktak hálni, kifeszítve távol tartja a gonosz szellemeket. Az ördög félni szokott a szarkától.

A fecske egy legenda szerint kezdetben nő volt, azért rakja fészkrét

a házak hiújába s szereti az emberek társaságát. A román nép hite szerint, vétek fecskét csak érinteni is, annál inkább fészket lerombolni, mert szent, s mert az isten tyúkjának tartják. Szerencsés a ház, a melyen fecskefészek van; búbjolt helyeken a fecske nem rak fészket soha. A ki lerombolja házánál a fecskefészket, az saját szerencsáját rontja meg.

Különb en a ki a fecskét először csiripelve látja, nem lesz szerencsés azon évben, míg először repülő fecskét látni szerencsét jelent. Egy fecskét látni, egyedüliséget jelent; párjával ha látja a leány, bizonyára férjhez megy abban az estendőben.

Fecske, hogyha szarvasmarha alatt repül el, nem jó, az állat megbetegszik. A fecskefészek jó orvosságnak is, égési sebeknél. Az elhagyott fecskefészket vízben meglágyítják, s annak anyagával a sebet bekötik. Torokgyík ellen is használják gyógyszerül. Fecskefészekkel szokták megfüstölni azt is, a kit a hideg ráz.

Esőt jelent, ha a fecske nagyon alant, úgy szólva a földet érintve, repül. Ha a felhők között elveszve repül, vihart, ha csak magasan repül, jó időt jelent.

Mikor a búbos banka megjelenik tavaszkor hazánkban, a szántóvető a zabját már elvetheti; ha márczius hónapban énekel a banka, termékeny évet lehet várni; nyáron át, ha kelletténél többet énekel, esőt hoz; ha este későn énekel, háborút és drágaságot jelent. A ki hamarabb hallja a bankát szólani a kakuknál, annak rosszul fog menni dolga egész éven át.

A gólya fészket bántani, tojásait, fiókáit elvenni, nagy szerencsétlenség, mert a gólya tüzes üszköt hoz és mindent felgyújt, szárnyainak verésével élesztvén a tüzet. Megérzi, megtudja a gólya, hogy ki a hibás; ha idegen cselekszik rosszat vele, otthon keresi fel őt s felgyújtja házát a távolban is.

Ugy hiszi a román ember, hogy a gólya elismerésül, fizetés gyanánt, fiókáiból a gazdának egyet ledob az udvarra, hogyha e fiókát visszateszik fészkebe, a gólyák ismét ledobják onnan. Gyakran azonban magától hull le egy-egy fióka a fészekből, az ilyent vissza kell tenni; ez jel arra, hogy a háznál gyermek fog születni.

Szerencsés az a ház, a melyen gólyafészek van; a gólya csak tisztán tartott házakon fészkel, a rondaságot nem szereti. Ha a gólyát elpusztítják a háztól, vele a szerencse is eltűnik.

A libaháj mell- és sokféle gyermekbetegség ellen hasznos. Mielőtt a libapipéket kihajtanák a mezőre, meg szokták őket a tojáshéjjal, melyből kibujtak, füstöltni. Aztán így nem bántja a karvaly. Ha őszkor reptülnek a libák, korán fog a tél beállani; ha a vízben szárnyaikat csattogatva fürödnek, eső lesz.

A tyúknak szintén nagy szerep jutott a román népéletben. A román nép sok mindent összegondol ezen állatról.

Ha a tyúk kakasszerű kukurigolást hallat, rossz jel; annál a háznál halál áll be, valamely nagyobb szerencsétlenség, ízetlenség, kár, vagy kellemetlenség. Ezt a bajt azonban el lehet kerülni; annak ellenszere van. A román asszony megfogja ilyenkor a tyúkot, beviszi a házba és megméri a ház hosszát vele az ajtóig; mikor a tyúk farka a küszöbre ér, levágja azt; ha pedig feje ér oda, fejét vágja le. Több, mint bizonyos, hogy a baj ezen eljárás után nem következik be. A legtöbb asszony azonban nem sokat méregeti a szoba hosszát, hanem egyszerűen levágja a tyúkot, a mely, mint a kakas, kukurigolt.

Ha tyúk tyúkkal verekedik, az sem jelent jót. A ki ilyent lát, rögtön elválasztja őket, egyiket egy, másikat más felé kergeti, hogy egyhamar egymással ne találkozhassanak.

A tyúk, ha nagyon korán kél és későre megy aludni, éhséget hirdet.

Sok asszony nem öl tyúkot, azt híven, hogy az asszony által megölt tyúk húsa nem édes; minek elkerülése végett rendszeren férfiakat kérnek fel e czélra, ha pedig férfit nem kapnak, inkább bűjtölnek.

A boldog állapotban levő nők két sárgával bíró tyúktojást egy világért meg nem ennének, mert hiszik, hogy ikreket szülnek.

Ha a román asszony tojást kap, melyről tudja, hogy a tyúk által bizonyos időszakban utolsónak tojatott, nem használja fel, hanem keresztül hajtja azt a házon, mert az a tojás nem jóra való.

A tyúk által elhagyott tojásokból, különösen ha kicsinyek, egy-egy „Spiritus“ (rossz szellem) buvik ki, hogyha valaki azokat hunya alatt melengeti kilencz nap és kilencz éjen át. Az ekként született Spiritus folytonosan annak áll szolgálatában, a ki neki életet adott, de ha az illető elhal, a más világról neki kell szolgálni a Spiritusnak.

Jelentőséggel csak az „elhagyott“, a „két sárgájú“ tojás és a fekete tyúk első tojása bír. A többi tyúktojást a román nép na-

gyon szereti; ezért tyúk minden háznál van feles számban. Különböző ételnemekre használják.

A tojást orvosságul is használják némely betegség ellen. Így a szemhályogra a keményre főtt tojást jónak tartják. A tojást rendszeren két részre vágják el, a sárgáját kivesszik, kékkőnek a porát hintik a sárga helyébe és úgy teszik a szemre. Asszonytejet tyúktojáshéjba fejeve, elmulasztja a szemtüzesedést. Hályog ellen használják a tojás sárgáját is; napra teszik s abból a nap melege bizonyos vajszerű folyadékot választ ki, ezzel kell megkenni a beteg szemöldökét.

Temetés alkalmával ritka az a román, a ki a hant felett nem nyújt át a sirásónak, vagy más szegény embernek tyúkot a meghalt lelkeért. Ez által utat vél nyitni a meghaltnak a másvilágon. A tyúk a lelkek előtt szokott haladni, kapargálva, mintha csirkéi volnának.

A lélek üdveért a románoknál szokásban van a „praznic“ vagy „comândare.“ Ilyenkor az eljáró papnak fehér kakast, vagy fehér tyúkot szokás adni a meghalt lelkeért.

Az orvoslásban jártas asszonyok sok betegségnél használják a fekete és kétfelé hasított tyúkot; jeles gyógyszernek tartják a mellbetegségek- és veszedelmes keléseknél. Ősi szokás ennél fogva, hogy a háznál a tyúkok nagyrésze fekete legyen, s egyáltalában ház ne legyen fekete tyúk nélkül. E házakhoz semmiféle rossz lélek, boszorkányság nem férközhetik. Ha valakit megbabonáznak, csak fekete tyúkkal lehet a dolognak elejét venni. E tyúk azonban a kuruzsló asszony tulajdonában marad.

A lakodalmak és más ünnepélyek alkalmával megölt tyúkok mellestontja, ha egyenes, azt tartják róla, hogy a házastársak hűk lesznek egymáshoz s a család boldogsága biztosítva van. Ha e csont veres színű, jelenti, hogy a szegénység messze áll az új pártól, ha azonban fehér, vagy csak kis mértékben veres színű, úgy az új pár valami nagy gazdagságra nem számíthat. A mellesontról még a következő hiedelem áll fenn: Ha két egyén töri el, a mely részen marad a rödebb, az kevesebbet fog élni, mint a másik; ha pedig a csont közepén törik el, egyformán hosszú életűek lesznek mind a ketten.

Récze gégeből a ki iszik, részeges ember lesz; varázslónők kuruzslásaik közben szerelemre akarják gyúlasztani a párokat. Hája köhögés ellen jó. Réczét akkor szokás kotlásra borítani, a mikor az

emberek a templomból jönnek ki; a fiókák ekkor mind kikelnek a tőjásból s egy sem lesz nyomorék.

Ha a karvaly szól, megváltozik az idő esőre.

A bagolyról szintén feles számu balhit van elterjedve a románok között.

E madarat senki sem szereti, mert halált jósol; csak igen kevés esetben jelent jó időt az ő huhogása.

De nem folytatom tovább, hisz kötetekben sem tudnám kimeríteni az anyagot, mely rendelkezésre áll. Lesz alkalmam a most előadottakat is kritikailag méltatni s összehasonlítani különösen a magyar nép hasonló balszokásai-, legendái- s kuruzslásaival.

Moldován Gergely.

AMPELUM, MINT DACIA ARANYBÁNYÁSZATÁNAK KÖZPONTJA.

A rómaiak daciai uralmának egyik nagyjelentőségű, de fájdalom még kellőképen nem tisztázott jövedelmi forrását a bányászat képezi Nagyban és egészben a bányavállalatok tárgyát, sőt topographiai körvonalait is képesek vagyunk a kutatások eddigi eredményeiből s a helyszíni felvételekből megállapítani; csakhogy a bányavidéken megfordult archæologusoknál az epigraphikai anyag és egyéb régészeti emlékek felhalmozása szolgálván irányadóul, még olyanok se vették tüzetesebb szemle alá az általánosságban emlegetett „rómaiság“ mibenlétét, kik mint például Ackner Mihály, vagy a múlt században Köleséri Sámuel de Keres Eer,¹⁾ vagy Fridvalszky²⁾ jezsuita az ide megkivántató mineralogiai ismereteket se nélkülözték. Így azután nem csoda, hogy a Lazius († 1565), Opitz Márton († 1639), Köleséri (1663—1786), Ariosti József tábornok, Huszti András († 1755), Fridvalszky János, Seiverth János († 1785) századunkban dr. Reinbold Ignác, orvos Thalsen Dénes tábori pap által a bányavidékről gyűjtögetett felirathalmaz és a Neigebaur³⁾ által 1847-ben összejegyzett számos teljes hitelességű római régiség daczára a bányatüregek technicájának behatóbb megfigyelése és összehasonlítása után arra a kellemetlen tapasztalatra jutánk, hogy a mely vájatokból elfeledék a múlt idők leleteit feljegyezni: azokról a római illetőséget megállapítani se igen tudjuk, jöllehet a „Schlegel und Eisen“ használata ezeknél ép úgy észrevehető, mint például a viztáblák nagy hirre jutott lelőhelyeinél.

A kor meghatározás biztosságát azonban szerfelett megnehezíté a tapasztalat, hogy a vésővel folytatott bányászkodás a lőpor alkalmazásáig érvényben állott, és ez az ősi eljárás magával hozá azt is, hogy a nagyság méretekben, kereszttszelvényekben se keletkezhetett a hosszú századok daczára lényeges eltérés. Hogy az erdélyi nemes fémbányászatnál a lőpor mely évben kezdé

1) Auraria Romano Dacia 1717. N.-Szeben II. kiadása Seiverttől 1771.

2) Mineralogia Magni Principatus Transsilvaniae 1767. Kolozsvár.

3) Dacien. Dr. J. F. Neigebaur Ackner előszavával 1851. Kronstadt Gött J.

kiszorítani a régiek kézi levajását: azt chronologiaiilag meghatározni ez idő szerint még nem tudjuk, bár kétségtelenül tisztába van annyi hozva, miszerint a robbantásnak bányászati alkalmazásával épen Selmece s ily módon hazánk ajándékozá meg az emberiséget. Selmecezen a hies gr. Montecuccoli tábornok egyik rokona Jeromos nősilés útján az akkor tájt tulsulyban állott Brenner szövetekezet főrészesévé válván, a katonai téren már széltiben használt robbantó szerrel 1627 február 8-án a Felső Biebertárna Istenáldása nevü bányatelkén kísérletet tétetett. A kísérlet ismétlése is kedvezőleg ütven ki, csakhamar nemcsak Selmecezen, de még ugyanazon évben Csehországban is alkalmazni kezdék a lőport, csakhogy ez a közlekedési viszonyok lassusága s a bányamunkások megrögzött előítéletessége miatt, a régi technicát teljesen felforgató ujtás gyors elterjedésnek még sem örvendhetett. ¹⁾ A feierbergi bányák például csak 1643-ban, a Harezhegységben Clausthal 1632, Anglia csupán 1670-ben, sőt Svédország épenséggel 1724-ben honositák meg bányáikban a lőporrobbantást. ²⁾ Bármilyen élénk összeköttetésben állott is az erdélyi bányászat a magyarországi bányavárosokkal: alig tétélezhető fel a lőpor gyors elterjedése az akkor teljesen külön állott erdélyi részekben. Erre nézve az első alkalmul Rákóczy György felső-magyarországi hadjárata szolgálhatott, Rákóczy ugyanis 1644 ápril 25-ről Szécsény várából a beszterezebányai tisztviselőket jó szándékáról és a bányászat pártfoglalásáról biztosítván egyttal tudakoztatni rendeli, nem hajladók-e onnan munkások Erdélybe átköltözni s miután épen Zalaknán (Zalatna) munkáskezekben nagy szükségét látnak. (Péch Antal műve 442 lap és okmánytár CCV.)

Az ilyen átköltöztetések kedvező alkalmul szolgálhattak a bányászati technica emez ujtásának elterjedésére is. Miután azonbau az összeköttetések egészen a leopoldi hitlevéllel bekövetkezett visszacsatoltatásig nagyon szakadozottak valának, bátran feltétélezhetjük, hogy a véső kizárólagos használata erdélyi bányászatunkban a XVII. század végeig tartotta magát. És ennek következtében a tárna-, aknavájatok ősrégi formája se változ-

¹⁾ Péch Antal Alsó-Magyarország bányamivelésének története II. kötet 1600—1650-ig M. tud. Akadémia II. és III. osztályának kiadványa. Budapest 1887. 227—228 lap.

²⁾ O. Hoppe Beiträge zur Geschichte der Erfindungen I. 8. 25. 28 lap.

hatott meg hamarább. S mert a dákoktól a rómaiakon át a XVII. századig a műszaki eljárás és bányanyitás formái alig szenvedének változást: csoda-e, ha benn a bányá-
üregekben se vagyunk képesek abszolút pontossággal megvonni azt a határt, meddig a rómaiak munkája terjed, vagy a hol a középkor változó népeinek, vagy a magyar foglalás utáni kornak vállalatai kezdetüket veszik. Ez a kétségbeejtő hasonlóság formában és technikában teszi oly bonyolodottá a rómaiság kérdését, s e miatt kell évről évre revidiálnunk az Érczhegység bánya helységeit, hogy a nagy ritkán mutatkozó leleteket, mint a kérdés egyedüli bizonyítékait azon frissiben megmentve, vagy legalább mellék körülményeivel együtt a hely színén feljegyezve apránként a különböző korszakok monographiájához felhasználható adalékul gyűjthessük.

Az óvatosság pillanatnyi benyomásaink s arra alapított ítéleteink kimondásában sehol se indokoltabb, mint épen ezen a nagyon is bizonytalan körvonalakkal rendelkező területen, s azért több évi buvárlatom, s pár év előtt Szinte Gábor, legutóbb Téglás István és Mailand Oszkár urak társaságában a tulajdonképi Érczhegység főbb pontjaira tett kirándulásaim több rendbeli megfigyeléseiből egyelőre csupán Zalatnát kívánom megismertetni, mint a hol a római bányászat administratiojának és ethnographiájának meglehetősen nagyszámu adattárát sikerült összeböngészniünk.

A Zalatna nevéhez fűződő s idők folytán különböző helyekre széthurezolt feliratanyag kétségtelenné teszi, hogy itt a Gyulafehérvárhoz lejtő Ompoly terére helyezkedett ősidők óta az arany bányászat valódi sulypontja. Már a szláv eredetű Zalatna névben kifejeződő fogalom arany, aranyos az aranybányászat itteni összpontosítására utal. És épen azért tán nem lesz felesleges először a római város helyzetével, s azután annak administrationalis szervezetével és társadalmi életével néhány nagy vonásban bár megismerkedniünk.

I. A római bányaváros fekvése.

A római nemzet fémbányászat roppant kiterjedése daczára biztosan kimutatható községi szervezettel csupán Zalatnán és Verespatakon bírt. Harmadikul ide járul az általam Kis-Bánya (Boicza)

mellett a Szfregyel és Cornyet tetők összekötő hegynyergén felfedezett bányásztelep, ¹⁾ melynek azonban egy bélyeges lámpán kívül egyéb feliratos emlékét nem ismerjük, s eredeti neve felől épen e miatt tájékozatlanul állunk.

Jóllehet az aranyvidéket nem csak a rendes közlekedési vonalakon, de hegyi ösvények felhasználásával különböző irányban járogatom, sehol egyebütt rendszeres települést mostanáig kimutatni nem tudok. Kisebb bányásztanyák, üzleti épületek nyomaival több felé találok; de ezek, miként napjainkban is, valamely távolabbi bányaközség tartozékai lehettek. És e tekintetben is Zalatna játszható a vezérszerepet, mert épen olyan pontra helyezkedett el, hol a közvetlen környék bányáskodásra alapul nem szolgálhat; de a honna a hegygerinczek szerencsés találkozása egyfelől az Algyógyhoz kitorkolló völgy fejeinél Nagy-Almástól Tekerőig, másfelől a Fejér-Körös felső vidékein Dupa Piatra, Stanizsa, Mihályfalva (Miheleny) határaiban feltárt műveletek vezetése és ellenőrzése egészen kéztügybe esett, s honnan az Ompoly és Abrudvíz, illetőleg annak bucsumi ága közé eső bányák hasonló könnyűséggel áttekinthetők valának.

Ez a szerencsés geographiai helyzet azóta is minden időben érvényesíté magát. A nemes fémbányászat igazgatását ideig óráig a múltban részint N.-Szeben, részint Kolozsvár elhódíták ugyan a változó politikai áramlatok pillanatnyi kedvezései következtében: azonban a szolgálat gyakorlati érdeke ismét és ismét visszaterelé Zalatnához az intéző körök figyelmét. Csak legujabban is oda került vissza a főbányahivatal, s ott székel már az előtt is rendesen a bányarendőri teendőkkal felruházva bányakapitányság, valamint a kohóhivatal. Zalatna illetén szerepét a rómaiaknak az administratio terén annyira fejlett éleslátása is hamar felismeré, s mint alább látni fogjuk, tényleg ők adták meg a mintát az Érczhegység szívébe hatoló völgy kormányzati rendeltetésének illetén kihasználására.

A római házak fekvését és elrendezését napjainkban csakis az alapfalak törmelékeiből támadó domborodások jelzik. Az utókor kincskeresői, fájdalom, ezeket is erősen megrongálták, sőt gyakorlatibb czélok, például építkezés kedvéért is sokféle háborgatást szenvedtek e romhalmazok. Az egykori város nagy része a Zalatna alsó végén

¹⁾ A rómaiak bányászata Boiczán (Kisbánya) és Rudán. Archæol Értesítő 1883. évf.

működő kohók építkezésével a múlt században semmisült meg, de a mikor kárpótlásul meglehetősen gazdag felirat anyaghoz is jutottunk. Fennebb Zalatna község házainál a romok, úgy látszik, nem találják folytatásukat.

A helység zöme észleleteim szerint a kohó teleptől lefelé az Ompoly balparti emelkedést foglalja el, s ott körül-belől egy kilométernyi hosszúságban a Dosu Arisore nevű oldalról lefutó vízárók tájáig sorakoztak tömegesebben az épületek. E szerint a háztömeg Petrosán és Zalatna közt a fele úton érné végét; de egyes lakások a jobb parti oldalon a Zsidovu hegy (680 meter) felé is elhatoltak.

A temetkezés színhelyéül a házakon felül a mai országúttól balra eső magaslatokat választák ki, s a petrosáni gör. kel. templom által elfoglalt trachyttufa magaslatig találni, mind e mai napig a sírhelyeket. Így épen az országút fölé eső sziklaháton, 1884 tavaszán közvetlen a petrosáni gör. kel. papi lak felett kert művelés közben ástak ki egy kisebb sarcophagot. Öt évvel előbb Zalatna felé ott, hol az országút a víz mellé lejt, egy kukoriczás derekán egy díszesebb sír-
emlék töredékeit emelték ki a földből. A négy oszlop töredékei s arra helyezett négyszögű-kölemezzel, valamint a kis mausoleum feliratos kőtáblája ott heverték még a lefolyt 1887 nyarán is, mikor másodszer látogattam ki a hely színére.

Csakhogy e sírok már mind fel valának bolygatva. Legalább erre út a maradványok töredezettsége mellett az a körülmény: hogy például a petrosányi sarcophagot is kiürítve alig némi csont és szén maradvánnyal ásták ki.

A sírhelyek említett elhelyezéséből következik, hogy a római út a jelenlegi országúttal körül-belől azonos irányt követett Petrosánytól Ampelumig, vagyis Zalatnáig. Sőt alább Kisfaludtól illetőleg Gyulafehérvártól kezdődőleg a régi úttal a jelenkori szintén összeesik.

Építő anyagul az Ompoly medrében előforduló trachyt-féleket használták. Faragványaik azonban egy quarczos, vörös színű homokkőből teltek ki leginkább, mely kőzetet Zalatnáról ENy-ra Nagy-Almasfelé a Bráza (Bradia 1123 meter) alatt jelenleg is fejlik. Ebből készültek a feliratos kövek, főleg sírkövek is; de e mellett vagyonsabbaknál távol vidékek jó minőségű kőzetfélései szintén felhasználást nyertek. Így a sírkövek közt képviselve találják a távol Magyar-Igen nummulithes meszét s bár feldolgozásra ez a kőzet

kiválóan alkalmas lehetett: mivelődés történelmi szempontból annál hasznavehetetlenebb, mert a belőle faragott sírkövek és fogadalmi oltárok felirásai, rendesen olvashatatlanságig megrongálódtak.

A breazai pirosas homokkő tulajdonképen a szürke kárpáti homokkő változata, mely féleség az ampelumi feliratok közt szintén jelentkezik.

E kőzetekből állították elé a díszesebb épületeknél alkalmazott dór oszlopokat párkányzatokat s oszloptalapatokat, capiteleket, s a síremlékek pincait stb. A szobrok jobbadán tömör szemcsés mészből készültek, melynek bányáját Ackner Ompolyiczához helyezi; de a melyet közelebb megtekinteni és megvizsgálni alkalmam még nem vala. Az épületek szerkezete egyszerű (opus incertum), de szilárd lehetett, s a jelekből ítélve több szentély és más középület díszíté egykor itt az Ompoly terét. Téglát csak a felépítményben alkalmaztak. Az épületeket cseréppel fedték s úgy a lapos fedőtéglák, mint a párkányzatra alkalmazott kupakok bőviben találhatók. Tégláik közt a 45 cm. széles nagyobb féleségeket a kerek oszloprakáshoz szánt, valamint a hossznegyszögü és quadraticus építő téglákat mind megtaláltam.

Hogy mennyi lakosság népesíthető be Ampelumot, azt megközelítőleg se tudjuk kiszámítani. A beépített terület nagyságából ítélve azonban legalább két ezerre tehetjük, a lakosság számát.

E rövid helyrajzi szemlében különösen hangsúlyozni kívánom, hogy katonai táborhelyet az épületmaradványok közt felismernem nem sikerült. Régibb írók se említenek fel ilyesmit, bár Köleséry Sámuel de Keres Eer ¹⁾ a mult század elején a Habsburg dynastia erdélyi bányaigazgatója, magas házfalakat talált itt még 1717-ben, úgy hogy az utcák irányát, számát is képes vala megkülönböztetni. A feliratokból azonban kétségtelenül kiderül, hogy ha mindjárt megerősített táborhelylyel nem is rendelkeztek itt a rómaiak: a XIII. legionak egy kirendeltsége örködött a személy- és vagyónbiztonság felett.

Vége mint minden római-telepnél, itt se hiányzik a vízvezeték.

¹⁾ Samuel Köleséri de Keres Eer *Aueria romano Daciae una cum Valachiae Cis Alutanæ subterraneæ descriptione* Michaelis Schendo R. C. Eq. Vanderbech. Iterum edita curis Joannis Seivert Posoni et Cassoviae 1786. Sumtibus Joan. Michaelis Landerer.

Ackner Mihály ¹⁾ a bécsi csász. kir. műemlékek bizottságához (k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale) intézett jelentésében (1856) a kohótelep gőzgépházától és néhány száz lépéssel éjszakabbra egy piaci ház pinczejéből említi fel a terméskövekből kirakott aquaductot, mely körül-belől 5 lábnyi mélységben csörgedezteté tiszta vizét. Hogy a hegyoldalak melyik forrását vették igénybe, s hol szakadt e vezeték az Ompoly medrébe: azt kinyomozni azonban nem sikerült.

II. A római telepések Ampelumban.

Dacia meghódításának véres harcjai Decebal hősi népének kiűzésével végződtek, s az emberirtó occupatióból megmenekült maroknyi népességhez a felirati emlékek tanúsága szerint a birodalom különböző részeiből és Itália kimerülése miatt, legkivált a keleti provinciákból toborzották a munkás kezeket. Eutropius szerint Trajan victa Dacia et toto orbe romano infinitas eo copias hominum translulerat ad agros et urbes colendas. (VIII. 3.) Mig azonban az új provincia völgyeit különféle semita (syr, palmyrai, commagenei, dolichei), majd frigiai (bythiniai, asianus, mysiai), sőt kis-ázsiai galata telepésekkel népesíték be: a bányavidékre első sorban a bányászatban jártas elgörögösödött pyrustakat édesgettek be déli Dalmatiából s a mai Epirus hegyi tájáról. A dalmata telepések oly számban tömörülnek mindjárt kezdetben Ampelumban, hogy még Trajan idejében P. Celsinius Constantius decurioval élükön külön negyedek képeznek.²⁾

Mínthogy Sarmizegetusát az egyszerű colonia Daciae néven csak a hódítás első éveiben emlegették; e felirat kétségtelenül a legelső telepések főnökének nevével ismertet meg.

Ép oly becses adalék a település kérdéséhez a Corpus J. L. III. köt. 1322 sz. felirata. Az érdekes felirat Lukács Mihály pinczegádorjába befalazva szemlélhető most is s T. Aurelius Afer Dalmata princeps emléket örökíti meg, ki mint ex municipio Sploma

¹⁾ Ackner M. Jahrbuch der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. I. Band. Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Wien 1857. 18—19 lap.

²⁾ Corpus inscript. latin III. köt. I. rész 219. lap 1323. sz. D(is) m(anibus). P. Celsinio Constanti dec(urioni) col(oniae) Dalmatiae Cl audia) Acquo, item dec(urioni) col(oniae) Daci cae), v(ixit) a nnos) XXX M. O[p]ellius Aductor II. vir col(oniae) Daci(cae) h(eres) t(estamento) v. . . . p(osuit.)

no adsignatus ért kora véget. Az assignatus jelző tanúsága szerint a szóban forgó törzsfőnök még nem lépett volt kijelölt tisztségbe s Salona vidékéről vala Daciába rendelve, hol talán az út fáradaimai, vagy a hirtelen égélj változás balkövetkezményei alig 30 éves korában életét kiolták.¹⁾

De e jeles bányászép közé frig családból eredő bythiniaiak is vegyülének. A. C. I. L. III. köt. I. r. 1324 sz. egy elrontott feliratán Asclepius et Asclep Cives Bithynum találkozunk. Sőt a semita comanageniek is képviselve vannak, a mennyiben az Oelbergféle épületben befalazott fogadalmi oltáron Matrinus Matrianus Bas sacerdos Jovis optimi maximi dolicheni áldozatáról értesülünk.²⁾

Még érdekesebb ugyanazon épület másik fogadalmi oltára Aurelius Marinus, Addebar Semeius et Oceanus Socrates papok részéről, kik Jovi optimo maximo Dolicheno et deo Commageno szenteltek egy arat.³⁾ És Jovi optimo maximo dolichenonak még egy harmadik ol-

D M

T·R·A·E·R·D·M·A·R·T·N·C·
A·D·G·N·E·X·S·P·L·O·N·
V·I·X·A·V·X·X·A·P·S·A·T·
T·A·R·A·L·B·R·T·O·P·I·M·P·

²⁾ C. I. L. III. köt. I. r. 1301 a.

I. O M
COMM A
GENORVM
EERNOMA
RINVSMA
RIAN. BAS
SACERDOS I
OM. DPROSS
SVORVMQ O
MNIVMVOT

J(ovi) o(ptimo) m(aximo) commagenorum eterno Matrinus (roszul áll Matrinius) Matrianus bas(?) sacerdos I(ovis) o(ptimi) m(axim) D(olicheni) pro S(alute) s(ua) suorvmq(ue) omnium vot(um).

¹⁾ Az érdekes rövidítésekkel készült feliratos kő homlokát lova s alak díszíti s következőleg hangzik:

D(is) m(an'ibus) T. Aur(elius) Afer Delmata princ(eps) adsignato (adsignatus helyett) ex m(unicipio?) Splono. Vix(it) ann(os) XXX. Aur(elius) Sattara lib(ertus) pat(rono) optimo p(osuit).

³⁾ C. I. L. III. k I. r 1301. b

I O M D E T
D E O C O M
M A G E N O
A V R E L
M A R I N V S
e t A D D E
B A R . S E M E
I . E T O C E A
N V S S O
C R A T I S S A
C E R D O T E S
V . L . P

J(ovi) o(ptimo) m(aximo) D(olicheni) et deo Comma[g]eno Aurel(ius) Marinus[et] Addebar Semei et Oceanus Socrates Sacerdotes V(otum) I(ibentes) p(osuerunt).

tárkövét is bírja Zalatna.¹⁾ És ha már a dolichei és commagenei Jupiternek egyidejűleg két papja is szerepelni tudott Ampelumban, ez adat egymagára is documentálja a dolichei és commagenei semiták számbeli jelentőségét.

Az említettekén kívül görögök tarkíthaták e népvegyületet (Diocles 1295. Diogenes, Socrates, Zmaragdus, Augusti libertus et tabularius Corpus Inscript. latin. III. köt. 1286 sz.) s a mint Mommsen a C. I. L. III. köt. I. részének 214 lapján Verespatakhoz irt bevezetésében kifejti: a viasztáblák névsora felett számos pannoniai gyarmatosra utal. De hogy a dák őslakok se enyésztek el teljesen nyomtalanul, azt ismét Verespatak viasztábláinak névsorából következtethetjük. Tomaschek²⁾ ugyan a daciai, személyneveket, valamint a viasztáblák névjegyzékét thrak-illyr jellegűnek nyilvánítá tulnyomó részben, míg Goos Károly³⁾ azok nehányát a dákok részére reclamálja. Goos szerint is illyr eredetű azonban e neveknek egész hosszú sora. Igy Andueia (Batonis viasztábla II., VIII.), Andenna (Batonis V. t. III.), Andunoines (VI. v. t.), Beusas qui et Bradua (X. v. t.), Bato (Annaei v. t. VII., XX.), Cardes (v. t. XII.), Cerdo (v. t. II.), Dasus (v. t. XX.), Dasius (Bremas v. t. VII.), Ditus (v. t. XVI.), Epicadus (v. t. II. VI.), Geldo (v. t. I.), Licaius (v. t. VI.), Lossa (v. t. XIII), Masurius (v. t. VI.), Mico (v. t. VI.), Nico (v. t. I.) Passia (v. t. VI.), Planius (verzo v. t. VI.), Plator (v. t. VIII.), Resculus (v. t. 1 helynév), Verzanes (V. t. II.) A verespataki névsorból dák származásának jelöli ki Goos a következőket: Baezus (Planus Corpus Ins. Latin. III. 1270.) Clonus (C. I. L. III. 1267.) stb.

E példák világosan igazolják a daciai bányahelyek lakosságának sokféleségét. Ily kevert elem közt elenyészőleg csekély töredéket képezhetett az Italiából átvezényelt hivatali személyzet, az ipar kereskedelem ellátására ide csábitott s olykor a veteranusokból tobor-

¹⁾ C. I. L. III. köt. I. r. 1302.

I. O. M

D O L I C

M O D E S

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Dolic(heno)

Modes(tius).

²⁾ W. Tomaschek Oesterreichische Gymnasialzeitschrift 1872. évf. 145. I. 1877. évf. 446. I.

³⁾ Untersuchungen über die Innenverhältnisse des Trajanischen Daciens Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde. Neue Folge XII. Bd. 1 Heft. 1874. Hermannstadt 126 - 8 I.

zott latinság.¹⁾ És mégis ez ellentétes elemeket míg otthonában saját nyelvét használja, hazai cultusának áldoz, a latin hivatalos nyelv használata egyesíteni bírja s a sokféle népkeverék még siremlékeiben is mellőzi, a latin kedvéért saját idiomáit.

III. Az ampelumi bányahatóság szervezete.

Zalatna helyén a közhiedelem Auraria minor nevű római várost keres rendesen, holott két felirat is fenntartotta valódi nevét. Az első feliratot Neigebaur 1847 május 1-én írta le a kohó épület egyik befalazott kövéről s az ebben először napfényre került Ordo Ampele(nsium) utóbb 1861-ben Müller Frigyes lelete által még szilárdabb alapot nyert. Említett évben a malomtól jobbra eső halmon egy paraszt ember vala szerencsés a második ide vonatkozó adatot napfényre hozni, melyet Müller Mommsennel közölve utóbb Acknerrel együttesen szerkesztett gyűjteményében publicalt. (Die römischen Inschriften in Dacien. Wien 1865).

A Neigebaur által lemásolt felirat így hangzik:

i m p . Caes.

	D I V I	M a r c i a n t	
	N I N I .	P I I . G E R . S a r	
	M A T . F I L .	D I V I . C o m	
	M O D I . F R A T R I .	D i u i	
	A N T O N I N I .	P i I . N e p	
	D I V I . H A D R I A	N i p r o	
	N E P . D I V I . T R A I A	n i	
	P A R T . A B N E P .	D I V i n e r	
	V A E . A D N E	p o t i	
10.,	L . S E P T S E V E R O	p i o	
	P E R T . A V G . A R	a b a d i	
	A B . P A R T . M A X	p o n	
	T I F . M A X . T R I	b p o t	
	V I I I . I M P X I C O	s i i	p . c . 200
	P R O C O N S V L	i	
	O R D O A M P E L E	n s u u m	
	D D L O C T . I V L I A N	o c o s i i i	
	d a c		
	M A C	/ / / / / / / / / / / / / / /	

¹⁾ C. I. L. III. k. I. r. M. Aur Maximinus Vet(eran)us leg(ion)is XIII gem

Traján idejében a kincstár birtokába került nagyterjedelmű bányák kiaknázása államilag úgy látszik nem vala mindjárt munkába vehető, s azért egy Felgyógyra vagy Diódra (mert biztosra Mommsen után se vehetjük) jutott érdekes felirat szerint collegium aurarium vagyis valóságos bányásztársulatot szerveztek.¹⁾

Utóbb a lakosság szaporodása és a közkormányzat kialakulása az ilyen közvetítők mellőzését lehetővé tette s már Marcus Aurelius idejében a közvetlen bányáskodás bizonyítékául Annia Lucilla császárné tiszteletére éppen Ampelumban a lib(erti) et familia et leguli aurariar(um) vagyis a bányászathoz alkalmazott császári felszabadultak és rabszolgák oszlopot szentelnek. (C. I. L. III. 1307.)

Folyt legyen azonban a bányászat közvetlenül császári közegek segítségével, vagy bérrendszer útján a császári libertiusból kinevezett, vagy lovagrenden álló „procurator aurariarum“ nem maradhatott el soha. Sőt ott, hol a bérrendszer érvényben állott, épen különös feladatát képezé a bányák rendszeres mivélésének ellenőrizése s a rabló-bányászat tulkapásainak megakadályozása. A norejai (Hüttenberg) vasbányák bérlője es annak fia által egy emlékművön eszközölt javítás felülvizsgálatát, sőt a munka műszaki vezetését is a procurator teljesíti C. I. L. III. 5036 curante C. Julio Hernete procuratore) Sisciában (Felső-Pannonia) a vasbányák után járó évi haszonbér beszedését a procurator eszközi.²⁾

¹⁾ C. I. L. III. köt. I. rész. 941. sz. Ugyanerre vonatkozólag Hirschfeld I. O. M. Ottó Epigraphische Nachlese zur Corpus Inscriptionum latinarum Vol. III. Sitzungsberichte d. philos. Classe d. R A T O R I S k. k. Akademie der Wissenschaften 1874 LXXVII. Bd. COLLEG. A/RA 369. lap. (Ackner Müller Die römischen Inschriften aus Dacien 545. sz. Larius 245 és 932. Huszti CXXV. RIARVM. L Seiverth CLXXXIII. Neugebauer Dacien 173. lap. 5 sz. CALPURNINVS Orelli 4065 Grut. 12. 6.)

ő D ő D ő I(ovi) O(ptimo) M(aximo) pr(o) S(alute) imperatoris colleg(ium) aurariarum L. Calpurninus d. d.

²⁾ C. I. L. III. k. I. rész. 3953. sz.
I. O. M. FVLM. FV J(ovi) o(ptimo) m aximo fulm(inatori) fulguratori sacr(um) Fl(avius) Verus Metrobalunus, proc(urator) Aug(usti) n(ostri), praepos(itus) splendidissim(i) vect(igalis) POS' SPLENDIDISSIM VECT. FERR. PER ferr(ariarum) per Asclepiadem ark(arium) ASCLEPIADEM stat(ionis) Sisc(ianae) v(otum) s(olvit) ARK STAT. SISC l(ibens) m(erito).
V. S. L. M

Kisebb bányaközségeken, a minő Ampelum is lehetett eleinte, a procurator egyuttal a községi előljáró is vala. Elhatározásától függött a bányatelep iparendeléyeinek osztogatása, a bánya határának kitézése és táblával való ellátása (pittacium). Különös gondját képezte a telep fürdőjének felügyelete, a fürdő tariffa szabályozása stb.¹⁾

Magának a hivatali szervezetnek analogiája kedvéért megemlíthetjük, hogy Egyiptomban a márvány- és drágakőbányákat Tiberiustól kezdve egy lovagi renden és procuratori rangban levő *μεταλλαρχης* igazgatója. Értékesebb bányák saját igazgatóságot nyertek, pdul a Mons Claudianus márványbányája Traján idejében egy centurio és egy libertusból előléptetett procurator alatt állott, míg a biztonsági szolgálatot egy tribun alá helyezett cohors teljesíté²⁾ Meltán következteti e példából Hirschfeld, ³⁾ hogy a kiterjedtebb márványbányák szervezetét egyebütt is ily alakban kell elképzelniünk.

Ampelum bányászati igazgatósága a Zalatna és Verespatak közé eső vizválasztó bányászatán kívül minden hihetőség szerint a Fejér Körös és algyógyi völgy közt látható ősi bányákra is kiterjedt. Az idevaló hivatali főnök czime pedig majd procurator Augusti aurariumum, majd procurator aurariumum vala.

Az előbbi titulust 4 felirat örökíté meg, és pedig a fenn már egész terjedelmében közölt 1293 procurator Augusti nostri alakban. Az 1298 cz. feliraton procurator Augusti alakban találkozunk e czimmal :

I. O · M
C · SEMPRONIUS
VRBANUS
PROC · AVG

Az 1310 sz. feliratban Procurator augustorum nostrorum olvasható

D M
P · MACRINI
MACRI
PROC · AVGG

¹⁾ Hübner lex metal i vipascensis. Ephemeris epigraphica III. kötet 3 füzet 165—189 lap.

²⁾ C. I. L. III. 25 curam agente operum dominicorum.

³⁾ Untersuchungen auf den Gebiete der römischen Verwaltungsgeschichte O. Hirschfeld Erster Band Berlin 1876. 84 lap.

A procurator auroriarum titulus három feliraton tartotta fenn magát t. i. 1311, 1312, 1313.

Az 1311 sz. MEMOR iae
 PAPIRii · RVFI · /FA
 //PINAPQ · PROC
 AVRAR · LIBER · ETHE
 REDES · PATRONO · PI
 ENTISIMO · fecER
 et SIBI

Ackner Müller szerint 578 sz.

Memor(iae) (Publii) Papir(ii) (filii) Rufi, Fabia (Ar)pina(tis) p(ro)q(uaestoris) pro(curatoris) aurar(iarum) libert(i) et heredes patrono pientissimo (fe)cer(unt) et Si(h)i.

Még érdekesebb az 1312 szám, melyet már Opitz a tótfaludi zárda romjai közt talált Zalatnától Gyulafehérvár felé menőleg 20 kilométer távolságra. A feliratban szereplő M Ulpius Hermias akkora érdemeket szerzett, hogy hamvait Romába rendeli szállíttatni a császár.

 D · M
 M · VLPPIO · A/G
 LIB · HERMIAE · PROC
 AVRA/RIARUM · CVIVS
 5. RELIQVIAE · EX INDVLGENTIA
 AUG · ROMAM LATAE
 SUNT
 SALONIA · PALESTRIGĒ
 GNIVNX · ET · DIOGNES
 10. LIB · BENEMERENTI · FECER
 VIXIT · ANN · LV

Lazius 172 és 245.

Grut, 594,7 ex Clusii et Sigleri schedis. Huszti Nr. CXXIV (1 és 4 sorok híján) Opitz in poemat 222. 23. Seivert Nro CLXXV Neigebauer Dacien 171, Ackner Müller 577. sz. a. közölték.

D is) M(anibus) M(arco) Ulpio Aug(usti) lib(erto) Hermiae pro(c)uratori aurariarum cuius reliquiae ex indulgentia Aug(usti) n(o)stri Romam latae sunt, Salonia Palestrice, coniunx et Diogenes lib(ertus) bene merenti fecer(unt) vixit ann(is) LV.

C. I. L. III. 1313.

D M
 VLP I A e
 M · I · T R o
 P H I M æ
 C O N I V G I
 S A N C T I S
 S I M A E
 N E P T V N a
 L I S · A V G N ?
 [P R O C A V R]

Köleseri Auraria Romano Dacica 19. Onnan Fridvalszky Mineralogia magus principatus Trassylvaniae 37, lap Seivert Nr CLXXIV. Neigebauer Dacien 174, 4.

Ackner Müller (habár eltérőleg) 576 sz.

Bár e felirat kétségesnek látszik, szerencsére a harminczas évek lelkes gyűjtője: dr. Rheinbold bányaműorvos újabb lelettel igazolja Neptunalis létezését. A Rheinbold által lakott zalatnai ház falában most is ott találjuk a Neptunalis név ismétlődését, és pedig tabularius minőségben, a mi nyilvánvalóvá teszi, hogy az ampelumi ratio személyzete huzamos szolgálat után itt helyben is előmenetelt talált. ¹⁾

Marcus Aurelius idejében (K. u. 161) a procurator mellett katonai segéd is szerepel s miután a beneficiariusi állásra csakis szabad egyének juthattak a centuriótól felfelé, már e körülmény arra utal bennünket, hogy a procuratori hatáskör szélesbedésének bizonyítékául vegyük a C. I. L. III. köt. 1295 számú s Ariosi által Bécsbe szállított feliratot, mely jelenleg a bécsi csász. udv. könyvtár folyosójában befalazva szemlélhető:

I · O · M
 T · A V R E L I V S
 D I O C L E S · B
 P R O C
 V · S L
 I M P · A U G V S T S · C O S

Kr. u. 161.

Opitz latta Gruter 126, Köleséri 19, Fridvalszky 37, Syll. n. 63, Ariosti kézírata I. 34, Neigebauer 173, I(ovi) o(ptimo) m(aximo) T. Aurelius Diocles b(eneficiarius) proc(uratoris) v(otum) s(olvit) l(ibens) imp(eratoribus) Augustis co(n)s(ulibus).

¹⁾ C. I. L. III. köt. 1297 sz.

Még a közvetlen császári igazgatás alá sorozott bányáknál is künn a helyszínén s a procuratori székhelytől mint Ampelumnál is félnapi távolra eső egyes bányák műszaki vezetése minden hihetőség szerint olyatén gyakorlati képzettségű altisztekre vala bízva, minőt a sirmiumi (Mitrovitz) kőbányákból a Diocletian császár idejéből átörökölt Passio quatuor sanctorum coronatorum oronat cz. nagybecsű legenda philosophusoknak nevez.

A procuratorok, mint a feliratokból kitünik, felszabadított rabszolgák, később mindenesetre szabad egyének valának. Üzleti, bányaműszaki teendőkben egyenesen a császári házzal közlekedtek, míg iurisdictionalis ügyekben a tartományi proconsul, vagy propraetor, ¹⁾ illetőleg a császári legatus, vagy a lovagi renden levő provincialis procurator rendelkezett velök. Az alájuk rendelt munkások felett azonban nem biráskodhattak s ezt a tisztet vagy a kirendelt katonai parancsnok, (a fennebb 1295 sz. a. beneficiarius), vagy, mint épen az említett passióban a négy martirral történt, a tribun teljesíté.

A procuratori bureau számviteli teendőire császári libertusokból és rabszolgákból különféle hivatali állások valának rendszeresítve. Így a ratio számviteli osztályban tabularius vagy tabularius aurarium czimű tisztek működtek, sőt a számosztály hatásköre Dacia összes aranyműveit illeté. Így a C. I. L. III. k. I. rész 1297. sz. feliratában Neptunalis augusti libertus tabularius aurarium dacicarum Jupiternek oltárt szentel.

I · O · M
NEPTVNA
LISAVGLIB
TABVLARAVR
DACICARVM
V · B · M · P

I(ovi) o(ptimo) m(aximo), Neptunalis Aug(usti), lib(ertus) tabular(ius), aur(arium) dacicrum, v(otum) b(ene) m(erenti) p(osuit).

Neptunalis hatásköre tehát felölelte az összes daciai aranybányászat számviteli ügyeit. Ugyancsak Neptunalis az 1313 sz. s fennebb közölt feliratban mint már procurator aurarium nevének emléket szentel, olykor csak tabularius czímet viselnek e tisztviselők. Pdul a C. I. L. III. 1286 feliratban, hol Zmaragdus e görög szár-

¹⁾ Tiberius Atej. Capito tulkapásait szigoruan megbünteté. Tac. IV. 5. C. Dio VIII. 23.

mazásu tabularius és augusti libertus, nejével Aurelia Urbicaval, valamint *Matra* leányukkal az egy örök istennek (deo aeterno) fogadalmi oltárt szentelnek.

A tabularius segítségére adiutor tabularii járult. A C. I. L. III. köt. 1305 sz. Silvanusnak szentélyt (sacrum) emel Leonas Augusti libertus adiutor tabularii.

A ratio további személyzete u. m. a dispensator és verna ab instrumentis tabulariorum mindig rabszolgákból teltek ki. lgy a C. I. L. III. 1301 sz. feliratai Callistus augusti nostri dispensator állít Jupiternek oltárt.

A második idevonatkozó inscriptio (C. I. L. III. 1315.) be van falazva Lukacs Mihálynál Zalatnán. Felül keretbe foglalt genius korszorut tart kezében. Felirata következő:

D. M.
 SOSSIA SABINA
 VIXIT ANNXXVI
 EFECIT INMAT
 RIMON ANNXI
 M · X · SINEVLLAQ
 VERELLA FVSCI
 NVS-VER-AB-INS
 T · TAB · COIVGI
 —————
 B · M · F.

Egy további hivatali fokozatot a subsequens librariorum töltött be a mint az 1314 sz. felirat fenntartá.

D M
 IVSTINVS CAESAR
 VERNA SVBSEQVES
 LIBRARIORVM
 VIX ANIS XV
 TERTIVS VERNA
 VALDENIO
 PIENTISSIMO
 B M P ·

Ide járultak a könyvvezetésre beosztott katonák. Sarmizegethusaban, a császári uradalmak kormányzóságánál pdul két ily minőségű katona működött. A zalatnai bányagazgatóság könyvvivőire vonatkozik a C. I. L. III. k. 1307 sz. töredékes feliratán kívül az 1317 sz. sirkő.

D · M ·
 M · AVREL · ANTO
 NINI · MIL · LEG XIII
 GEM · VIXIT · AN
 XXII · MENS XI · DI
 · EBVS · II · MILITAVIT
 ANN · V · LIBRAR
 AVREL · MARCIA
 NVS · ET · VAL · VALEN
 TINA · FILIO · PIENTIS
 · SIMO

Ugyanezen állásban librarius consularis is szerepelt. Így
 C. I. L. III. 1318.

D · M ·
 P · HELVIO
 PRIM a NO
 MIL · LEG
 XIII · GEM
 LIB · c OS
 P · FEL · PRIMVS
 PATER · FILIO
 IVN // L

Az aranybányászat igazgatósági személyzeténél foglalkozott különböző hivatali állásu egyének mellett a helyszini külső teendőkre: a lefejtésre, az ércz összezuzására, kimosására egy sereg rabszolga és leguli aurariarum szolgált, mint azt a L. Verus özvegyének Annia Lucillanak a libertusok et familia (rabszolgák) et leguli aurariarum közös költségén Kr. u. 161-ben épen Zalatnán emelt monumentum feliratból ¹⁾ megítélhetjük.

Az administrationalis és technikai személyzet teljes képét ugyan nem kapjuk meg az említett feliratok titulusaiban, de legalább két-

¹⁾ C. I. L. III. köt. 1307 sz

anniae?
 LVCI llae
 AVGVS tae
 IMP VERI Aug
 ARMENIA ci
 par TH ici
 MAXIMI
 LIBET FAMILIA
 ET
 LEGVLI AVRARIAR

ségtelenül kiderül azokból annyi, hogy a daciai aranybányászat egyetemes kormányzata és számvitele Ampelumban székel s az állami bányászat személyzete is nagy részben itt találá fel otthonát. Verespatakon, vagyis Alburnus maiorban szintén élénk bányásztevékenységet folytatott az imperium; csak hogy se a nagybecsű ceratákon, se az ott napfényre került gyér számú felirati készletben a tisztii személyzet illetén analogiái nem ismétlődnek. Más alkalommal lesz szerencsém azonban összefoglalni a bányászat socialis helyzetének Verespatakról rendelkezésünkre álló adatait.

A biztonsági szolgálatra a közel (35 kilom.) fekvő Apulum helyőrségből telt ki alkalmasint a megfelelő őrség.

A C. I. L. III. 1317, 1318, 1319 és 1320 számú feliratai a legio XIII gem. tagjaira vonatkoznak. Az 1317 és 1318 számú librariusi minőségben a ratiohoz beosztott két katonáról emlékezik meg. Az 1319 sz. pusztán legionariust említ; míg az 1320 Marcus Aurelius Maximinus veteranus emlékét tartja fenn. Az 1316 sz. felirat-töredék egy a II. coh. Hisp. tartozó katona sírköve s Mommsen az 1294 sz. felirat oltárkövén is miles numeri Hispanorum Antoninianinak olvassa.

A legio XIII gem. egyetlen biztos téglabélyegét is sikerült itt megtalálnom a következő formában:

Az első sor jobb felőli
felső válla kissé hibás.

Hogy a bányászat közvetlen intézésével vagy munkási teendőivel elfoglalt számos egyénezen rabszolgán kívül Ampelumban nagy számú kereskedő, iparos is megélhetést talált, azt alig is kell emlegetni. A lakosság jóllétét a sokféle szentély s a szilárd építkezésmód igazolják. A C. I. L. III. kötetének 1278—1337 vagyis 52 felirat közül az 1306-ig haladó, vagyis 28 felirat cultusokra vonatkozik. Aesculap et Hygia, Diana, Jupiter, (J. O. M. Deus aeternus, J. O. M. aeterno conservatori, J. O. M. commagenorum, J. O. M. dolicheno, J. O. M. dolicheno et deo commageno) Silvanus domesticus. Liber pater et libera mater, Hercules invictus, Fortuna mind tisztelőkre és áldozókra találtak itt. Az általam gyűjtött 4 feliratból 1 Silvanusra, 1 Junonra vonatkozik M. Aurelius idejéből, 2 pedig sírkő.

A sirfeliratok vonatkozásai, a siremlékek kiállítása (pdul a mi-
nőről fennebb megemlékeztünk) szintén a vagyoni jóllét fejlettsége
mellett bizonyítanak.

* * *

Ezekben adhatom a daciai bányászat ezek központjának rövid
vázlatát. Érzem, hogy munkám érdekének fokozása végett is szükséges
lett volna részint saját utazásim közben Szinte Gábor és Téglás Ist-
ván urak által eszközölt felvételeink, részint az erdélyi muzeum ké-
zirattárában levő dr. Rheinbold-féle rajzok némelyikét ide venni.
Miután azonban technical okok nehezítik a tömegesebb rajzok fel-
vételét s itt kevéssel czélt érni nem lehet, más alkalomra halasz-
tom a rajzokat. Hátra volnának még a bányászat szinterének egyen-
kénti bemutatása s első sorban a Zalatnától éjszaknyugatra a Ko-
rábia hegy körül mutatkozó bányaművek ismertetése. Ezekről szól-
nom azonban ez alkalommal tiltja az a figyelem, melylyel a t. szak-
osztály türelme iránt tartozom. Hogy tehát jelentésemmel tulhosszura
ne terjeszkedjem, még csak azt kívánom kiemelni: hogy az a felte-
vés, mely Mommsennek a C. I. L. III. kötet 214 lapján Verespatak
Alburnus maior rövid ismertetésében nyert kifejezést, mintha a nagy
morkomann háboruk a bányászati tevékenységet Daciában megszün-
tették volna, Ampelum 1308 sz. felirata által támogatásra nem ta-
lál, sőt ellenkezőleg a III. századra átterjedőnek látjuk ebben az
aranybányászatot, ugy hogy Ampelum Septimius Severusnak mint
önálló municipium K. u. 200-ban elismeréssel adózhatott.

Befejezésül legyen szabad Lukács Béla államtitkár, Lukács László
miniszteri tanácsos, Dologh bányatanácsos- Weiss bányakapitány, Oel-
berg főbányabiztos, Orosz Antal m. kir. erdész, Hcsky bányaignazgató,
Alexy kohóhivatali főnök uraknak, valamint Szinte Gábor és Téglás
István utitársaimnak a különböző alkalmakkor tanusított szives tá-
mogatásért hálás köszönetemet nyilvánítanom, s egyúttal a zalatnai
értelmiséget arra kérem, hogy a nagy ritkán napfényre kerülő fel-
iratos emlékek megmentése körül továbbra is segélyemre lenni szí-
veskedjenek.

Téglás Gábor.

A TESTVÉRGYÜLŐLSÉG TRAGIKUMA

AISKHYLOSNÁL, EURIPIDESNÉL és SCHILLERNÉL.

(Első közlemény.)

Jellemző különbség van a testvérgyűlölet tragikumának keresztyén és klasszikus mondája közt. Ki ne ismerné Kain és Ábel meséjét? Gyermekkorunkba visszanyúl az a tompa zuhanás emléke, melylyel a mezőre csalt és leütött testvér a földön elterül. Kitérőlheteretlen emlékünkből a szent könyv e passusa: nem tudom, avagy őrizője vagyok-é az én atyám fiának? Monda pedig az isten: Mit cselekedtél? a te atyád fiának vére kiált énhozzám a földről. A tragikum egész mélységét tárja föl e naiv párbeszéd az Úr és Kain közt. Az atyafivér kiontása a nemezist boszura hívja föl. Kain a testvéri kötelék szentségét semmibe akarja venni és azért kérdi: nem tudom, avagy őrizője vagyok-é az én atyám fiának? Itt van a tragikum magva. Testvérek közönyösek nem lehetnek egymás iránt. A természet ennél szorosabb kapcsot teremtett. A szeretet határa a gyűlölet. Az igazi mély indulatok ez örvénylése pszichologiai mély alapon nyugszik. Othello Desdemonát, e chrysolitból alkotott gyémántot, összetöri, mert félti. A testvéri szeretet mély, szent viszonyát az emberiség legrégebb, messzi, gyermekkorába nyuló mondái megható alakban fejezik ki. És sajátságos, a civilizáció öntudatra ébredése szörnyű bűnnel kezdődik. Áldozat, élő, nagy áldozat kell. Romulus megöli Rémust. Lucretius szépen mondja: „*Fraterno primi maduerunt sanguine muri.*“ Kain szintén városépítő. Az elátkozott és bujdosásra kárhoztatott Kain, kit az Úr megbélyegzett, „*hogy senki, valaki találná őtet, meg ne ölné,*“ volt őse Jákobnak, „*ez volt találója minden sátorban lakozóknak és a baromtartás mesterségének.*“ E családból származott Jubal; „*ez volt találója a hegedű és lantolás mesterségének.*“ Fenséges drámája az emberi haladásnak. Ez a legkedvesebbek föláldozása árán váltatik meg. Abel, anyja kedvence, álmadozó pásztor, kinek áldozatára az Úr kegygyel tekint, áldozatul esik. Szent Ágoston fogja föl e mondát

egész mélységében, de változtatja át dogmák symbolumává és vetkőz-teti ki mondái jellegéből. Ugyanis Szent Ágost Civ. dei XV. 1. ezt mondja: „Azon napon, melyen az emberek városa keletkezik Kainban a bűn által, támad az isten városa Ábelben a vértanuság által.“

Állítsuk párhuzamba a testvérgyűlölség keresztyén és klasszikus mondáinak feldolgozásait, hogy kitűnjék a klasszikus képzelem ereje és fölénye a költői fölfogás tekintetében.

Mély és erős viszonynak fogja föl mindkettő a testvéri szeretetet, de míg Kain még a naiv epikus felfogás keretében is, a mint Mózes I., 4. részében olvasható, minden mélyebb, mondhatni egész természetünket, egész valónkat megrázó szenvedély nélkül öli meg Ábelt, egyszerűen, mert haragra lobban, hogy Ábel áldozása kedvesebb az Urnak, tehát az irigység negatív indulata, mondhatni passiv hangulata képezi a testvérgyűlölség forrását, addig Atreus és Thyestes közt ott az elcsábított nőért érzett boszu, Romulus és Remus közt ott az elsőség fölötti versengés és az általunk tárgyalandó mondában: Eteokles és Polyneikes közt ott a kötött frigy ellenére a hatalomból kizárt testvér engesztelhetetlen boszuja, ott a polgárháborut szító testvér által indított hadjárat infámiája, mely polgári boszút érdemel. És aligha lehetne a két felfogás közt a különbséget jobban föltüntetni, mint a Kain-mondát feldolgozott költői alkotások párhuzamba állításával.

Kain meséjét megtaláljuk az egyházi atyák beszédeiben, meg Gessner „Ábel halála“ cz. idylljében, Legouvé „Ábel halála“ cz. tragediájában és Byron „Kain“ cz. drámai költeményében.

Az egyházi atyák Kainja: a bűn megtestesülése. A szabad akarat első hajótörését ábrázolja Kain és Ábel meséje. Szent Ambrosius Kain azon tettét, hogy Ábelt a mezőre csalta, így indokolja: Cain videtur veritus ne largior terrae proventus triste facinus impediret et liberalitatis assuetudine genitalis . . . in hoc quoque criminis apparatu, vel muta specie sui, fraternum revocaret affectum. Latro diem refugit quasi criminis testem, lucem adulter erubescit quasi adulterii consciam, parricida terrarum fecunditatem fugit.

A bűn megrögzött képviselője. Szent Efraim hypokritává is teszi. A gyilkosság után visszatérő Kain azt feleli az őt kérdező szülőknek, hogy a paradicsomba ragadták Ábelt, mert ha szülői az engedelmesség miatt kiűzettek a paradicsomból, Ábel engedelmessegeért

azt visszanyerte. Szent Ágoston mondja a jellemző szót: Reliquit carnificem vitam — meghagyta az Úr életedet átkodul. Szent Ambrosius megrázó erővel festi Kain lelkiismeretbeli gyötrelmét: „Szülőd nem lehetnek vádolőd; csak te benned veszitheté el a természet a maga törvényeit. Azt véled, hogy lappangani fog vétked, mert szüleid nem vádolnak? Testvéred vére az égre kiált a földről! Ha a testvér hallgat, a föld elkárhoztat; ő maga a tanu és bíró ellened: annál kérlelhetetlenebb, mert még testvéred véréből áztatott; annál keményebb bíró, mert oly nagy bűn fertőzteti meg, hogy kinyitá kebelét és a testvér véréből fogadta be. És meg is nyilatkozott, hogy hallja a testvérszeretet hangjait, semmitől sem félve, midőn testvéreket látott, hiszen tudta, hogy a vérrokonság joga a szeretetre és nem a gyűlöletre ösztönöz. A te atyádfiának vére hozzám fölkiált, mert az isten az igazakat, még ha meghaltak is, meghallja, mert istenben élnek és méltán élőkül tekinthetők. Tehát az igazak véréből meghallja, de elfordul a gonoszok kérésétől, mert habár élni is látszanak, nyomorultabbak minden halottnál, testüket körül hurcolják, melybe belctemették szerencsétlen lelküket.“

E rajzban már vannak tragikus vonások; a dogmatikus szempont enged a humán felfogásnak.

A Talmudban Kain és Ábel vitatkozó theologusok, kik a jövő élet felől vitatkoznak, Kain tagadja, Ábel hiszi a jövő életet. Összezörrennek, és beáll a végzetes csapás. Egy más talmud legenda szerint: birtok, a papság és egy asszony miatt vesztek össze. Birokra keltek, Ábel legyurta Kaint. Ekkor Kain képmutató arczczal kér a testvértől kegyelmet. Ábel enged. Ekkor ráveti magát Kain és megöli.

Látni a legenda két alakját. Egyházi férfiak kezében a dogma symbolumává lesz, a népköltészet kezében valódi emberi tragédia: mély okokból fakadó gyűlölséggé, a legtermészetesebb kapcsokat szétépítő indulattá.

Gessner a XVIII. évszáz érzélgős idyllje szellemében alakítá át a mesét. Miű ellentét a Gessner és Byron Kainja közt! Amaz gyermekes színű érzélgés a petyhüdt idegű filisterek számára; emez dacz az égi és földi hatalmakkal: a bűn világrontó szerepe és démoni hatalma. Mindkét fölfogás eltér a valódi költészet üdeségétől. mert amaz irtózik a bűn rajzától és ellágyul a bűnös büntetésén; gyengébb szív, semhogy ily tárgyat elviselhetne: emez

összes szenvedélyét, gyötrelmeit, kinzó kételyeit kifejező symbolumot keresett és talált Kainban.

Mert mit mond Gessner Kainja a bűn elkövetése után? „Térjetek vissza böles belátás, erény. Diadalmaskodjatok a tüzes szenvedélyek felett, melyek titeket elnyomnak és oltsatok ki azt a poklot, mely lelketemet égeti. És mikor Kain vándorutjára megy, nincs egyedül, vele megy neje Mehala. Mehala megáldja elhagyott tűzhelyét és azon reményt fejezi ki, hogy visszatérnek még, hogy az ujjonnan építendő kunyhó számára kérjék ki a szülők áldását. Egy szózatot is hall, mely vigasztalja és megdicséri hősies önfeláldozását. Megható, könyekre indító hangon panaszkodik bűnbánó érzettel Kain a hold fényénél. — V ének. — Hová vész el dráma ereje? Könyekben olvad el. Saint Marc Girardin jól jellemzi e felfogást, midőn így szól: „De az így elkisért, megvigasztalt Kain meg van-e büntetve? Látom az atyát, a férjet, látom a bujdosót, de hol a testvérgyilkos?“

Legouvé drámájában K a i n tipikus alakja nyer pregnans kifejezést. Ez gyűlöli testvérét.

Öt én újból látom, az átkozott testvért,
A kinek jó szívét mindig magasztalják,
Szeliidségnek hívják a mi csak gyávaság.

Kain még azon esetben is gyűlölné testvérét, ha Ádám nem követ el vétséget, és nem űzik ki a paradicsomból.

Mais je crois que toujours j'abhorrerais mon frère.

Ádám neki szánja a durva mezei munkát. Ujabb ok a gyűlölségre a tétlen, henyelő Ábel ellen. Anyja Éva és neje Mahala vigasztalják. Ekkor lelke mélyébe enged pillantanunk e szavaiban:

Hagyjatok magamra!

Ellensége lettem minden érzelmemek,
Nem vagyok sem fiu, sem férj és sem testvér,
Kain vagyok.

És mégis nem felindult állapotában ölte meg testvérét, nem egy álmokép által felriasztva, mint Gessner idylljében, hanem eltökéltséggel. De az elkövetett bűn láttára fölébred a testvéri érzés és a lelkiismeret furdalása gyötri:

Igen, a testvér czim oly szent kapcsolatot jelent,
Melyet, ki szétszakít, megsérti az Eget,
Testvért a természet adta barátunkul.

Ez utóbbi gondolatot Xenophon Memorab II. 3-ból ismerteté Legouvé. Tehát e Kain is bűnbánó lesz. Itt is a keresztyénség moralja fordul a hagyományok és mysterium szelleme ellen. — Saint Marc Girardin meg egy latin drámát ismertet, melyet Georgius Macropodius irt (Langeweld) melyben Kain jelleme erőtéljes és az egyházi hagyomány gyűlöletes színében van föltüntetve. Mikor isten figyelmezteti Kaint bűne következményeire, ugyanazon daczczal felel, mint Byron Kainja:

Et quid tandem discriminis
Bono et malo, si uterque mortis obnoxius?

Byron Kainjában is, midőn Kain némán és daczosan nézi végig szülei imádkozását, *Ádám* kérdésére:

De hát te legidősebb fiunk, te néma vagy?

— *Kain*: Jobb hogy ha az vagyok.

— *Ádám*: De hát miért?

— *Kain*: Nincsen mit kérjek.

— *Ádám*: S nincs mit megköszönj?

— *Kain*: Nincs.

— *Ádám*: Hát étedet?

— *Kain*: De nem kell-e meghalnom is?

Éva e metsző feleletre szivébe érez nyilallani: Oh jaj! — mondja.

A tiltott fa gyümölcse hullni kezd! Midőn ép e szóváltás végződik a Macropedius darabjában, akkor jön oda Ábel. Kain ráveti magát. Ábel kéri, ne ölje meg, ne tegye ki magát isten boszujának. Kain fenyegetésnek veszi és így szól: Te még fenyegetődzöl? Tehát halj meg!

— *Ábel*: Oh isten, kit szolgálok és imádok, én vagyok az első első áldozat, ki neked ajánlom ártatlan véretem és lelkemet. Fogadd áldozatul.

— *Kain*: Áldozz tehát isten imádó és halj meg!

Itt már Ábel a XVI. évszáz theologiai controversiáinak egyikét: az urvacsorai áldozat jelentőségét látszik symbolizálni. S midőn Éva, mint valódi anya, nem akarja eltemetni, hogy ne lássa fiának gyönyörű szép alakját, melyet e szavakkal sirat: „Hejh a szép, a kedves tagok, mily kékek, mily puffadtak, mily merevek, sötétlő vérben úszva már rohadni kezdenek.“

Csak akkor temeti el, midőn nem csak azt az ígéretet hallja, mely Ádámot megnyugtatja, hogy eljön a Megváltó bűnünk kiengesztelésére, hanem azt is, hogy a testi föltámadás által ismét látni fogja szerette szép fiát. Kain az Úr ismert átka alatt így kiált föl: Élvezd oh lelkem azt a vigaszt, a melyet élvezhetsz.

A testi kéjre, a gyönyörre törekedjél,
Hogy legalább muló üdvöt itt találj,
Ki az igazak örök üdvét soh'sem birhatod.

E dráma közelebb vezet a Byron Kainjához, mint a XVIII-ik század szellemének német és francia interpretatiója szerinti Kain. Byron Kainja a halál nagy talányához jut az Ábel megölése után. Luciferrel jön érintkezésbe, tehát a rossz daemonával. Byron Kainja fölveti a kérdést: miért van a rossz a világon? E kérdés ellenében Pascal a vallás megnyugtató, vigasztaló erejét állítja aegis gyanánt. Ő mondá, hogy „az atheistáknak abban áll kétségbeesésük, hogy megismerik az ember nyomoruságát, de nem ismerik el Krisztus megváltó munkáját.“ Voltaire pedig e világot a lehető legjobb világnak tartja és az ő Candideja e halál nagy kérdését úgy oldja meg, hogy hirdeti: „Vivre, rire, et mourir, tel est le secret du sage.“ Byron a kételynél marad és kielégítetlenül sorvasztja gazdag lényét. Kainja is Lucifert kalauzul fogadja el, hogy ha már meg kell halni, legalább a tudás fájának gyümölcsét ízeltse az utolsó darabig, ha keserű is. Átvezeti Lucifer egy, a szellemvilág szerinti örökkévalóságot felérő óra alatt a halál birodalmain, elmúlt világok vázképein, a föld életét megelőző földek életét szemlélteti végig Kainnal és a végén a kielégítetlen Kain azt kérdi:

S ugyan miért láttam e dolgokat,
Miket mutattál?

Lucifer: Nem kívántad te magad
A tudományt? Nem oktátalak-é
Mindenben, hogy megismerd önmagad?

Kain: Oh jaj! Mi semmi az!

Lucifer: E semmi ép tudástok összege;
Tudni: mi semmi a halandó lénye.
Hagyd e tudást örökül gyermekidre,
S megkíméled sok gyötrelemtől őket.

Míg mások az által nyugtatják meg magukat, hogy arcukat elfordítják a világban gyökerező rosztól, Kain mindig ráirányozza sze-

mét. Lehet-é csodálni, ha e Meduzafő megdermeszté szívét neje Adah és gyermeke iránt. Szépen mondja Saint Marc Girardin: „egykor a gyermek nyugodt arca szeliden szállt föl az atya homloka felé, hogy azt földeritse; most sötétben szállt alá az atya zordon képe.“ Megragadó erővel utasítja vissza Adah unszolását, hogy áldozzanak. Megváltotta az emberinem vétkét a halállal és kis csecsemőjéről elsötétülve mondja:

Mit sejti azt virágzó kisededünk,
 Hogy myriádok örök nyomora
 Szunynyad ő benne! Oh jobb volna ha
 Mig alszik, megragadnám és e szírten
 Őt összezúzánám, mintsem éljen. . . .

Adah: Oh istenem,

Ne illesd gyermekem, Kain s ten gyermeked!

Kain: Ne félj! Az égnek minden csillagára,

S őket vezérlő, hatalomra, nem,

Nem illetném mással, mint az atyának

Forró csókjával ezt a gyermeket.

E Kain nem gondol boszura Ábellel szemben sem. Mikor Lucifer fel akarja költöni benne a féltékenységet, közönyösnek mutatkozik. Byron drámai költeményének ép ott van akhilleusi sarka: elvvé, a manicheus felfogás szerinti második főelvvé emeli Kaint és mikor a traditio szerinti gyilkosságot akarja végrehajtani, az oltár feletti viszályból hozza ki az összeütközést. Büszkeség, de a mely világgyűlölet és kétségbeeséssel egyesül: érthetetlen pszichologiai talány. Talányos pedig az emberi szenvedély kitérése és annál kevésbé elhatározása nem lehet. Kain úgy sujtja le Ábelt. mint a hitetlen az áldozó papot. Nem a testvéri gyűlölség mozgatja, hanem pokoli fatalizmus és isten elleni harag. Mikor az angyal megbélyegezi, hogy haláltalanság legyen büntetése, daczosan mondja:

E láng éget, de mily láng éget itt belől!

E belső poklot enyhíteni kész a hű Adah:

Csak téged én el ne veszítselek,

Ezen kívül mitől sem félek ugy,

Mint attól, hogy testvérem veszttem el.

Tehát e Kain sincs elhagyatva. De nem következetes. Mielőtt számmüzetésbe menne, azt mondja:

Vagyok, a mi vagyok, nem esdeklem soha,

Azért, hogy éljek, más már nem leszek.

Azért az egész költemény búcsuszavaiból mintha a megbánás törne elő. Így búcsuzik Ábel holttestétől:

Ki itt hever, gyermektelen vala
 Egy gyenge faj forrását dugtam én be.
 Uj nászi ágyán termett sarjadék,
 Vad véremet szelidítette volna,
 Ha gyermekinkkel Ábel sarjadéka
 Kel frigre. Oh Ábel!

Adah a női szeret édes szózatával válik el Ábeltől: Beke vele!

Kain: De hát velem?

Helyesen jellemzi Saint Marc Girardin e Kaint: „Kain szenvedélyei és szenvedései úgy szólván inkább a szellem szenvedélyei és szenvedései, mint a szívéi; inkább álmadozó és okoskodó, mint féltékeny; inkább kételkedik isten jóságában, mintsem gyűlöli testvérét.“ Valóban hű mása Byronnak, ki Manfredben, a kalózban, Don Juanban, Childe Heroldban kielégíthetlen lelkének egy-egy vonását örökíté meg, ki maga magát dramatizálta háborgó természeté meghasonlásában. Byronnak a szenvedélyek megnövelték szívét, a helyett, hogy betöltötték volna, Csak az úr lett nagyobb. A tudás és szenvedély véghatárait kereste. De hát hova lesz a tragikum?

Végig futottuk azon kísérleteket, melyek a Szentkönyv ez első tragédia tárgyának feldolgozását tűzték ki feladatul. Mindenik kísérletben volt egy alaphiba. A tragikum lényegét kereste és nem találta meg.

Mennyivel helyesebb úton jár a klasszikus hagyomány és e hagyomány alapján létrejött alkotások mennyivel mélyebb, igazabb, emberibb alakban örökíték meg a testvérgyűlölet tragikumát!

Miért? mert nem vitték bele sem az értelem problémáit, sem a világmagyarázat kísérleteit, sem a theologiai és éthikai viták szellemét: maradtak a tárgynál. Azon elven sarkallik a testvérgyűlölség tragikuma, hogy nagy szenvedély, kérlelhetetlen és hajthatatlan jellemek összetűzése föltétlenül szükséges arra, hogy elszakitson bennünket a természettől megszentelt frigy által hozzánk csatolt barátunktól: testvérinktől. A vér és lélek e természetszötte szövetségét csak a jellemnek nagy célokért sikra szálló erős aczéla vághatja ketté úgy, hogy ez aczél ketté törik, mint a hogy Eteokles lesujtja Polyneikest, hogy tőle viszont halálos sebet kapva essék el. Ez a természetes megfejtés. Ettől nem tért el sem Aiskhylos, sem Euripides és ehez hű maradt, bár más neveket, más kor gyermekeit használta a tragikai küzdelem harcainak Schiller. Don Manuel és Don Cesar összeütközése hasonlít ugyan Atreus és Thyestes összeütközés-

séhez, de azért a testvérgyűlölség fölfogásában Schiller mégis Euripidest követi nyomon. Lássuk e darabokat. Csak főbb vonásokban fogjuk e három darabot ismertetni, mert főczélunk a tragikum alapját kimutatni, hogy annál világosabbá tegyük azon bevezető előadásunkban kimondott nézet igazságát, hogy a klasszikus monda és klasszikus költészet az emberi természet hű kifejezését igyekszik adni a lehető legegyszerűbb eszközökkel. Ezért szól oly közvetlen hangon minden korhoz, minden néphez.

II.

Aiskhylos a Heten Theba ellen cz. tragediát a Persák után írta. Aristophanesnél Aiskhylos büszkén mondja Euripides ellenében: „Drámát költék teli Areszsel.“ Dionysos kérdésére: Melyiket? feleli:

„A Theba alatti hét hőst, melyet ha ki megnézett, hős vágyott lenni azonnal. — Békák: 970. v.

Patin ügyes érveléssel bebizonyítja, hogy a Békák további passusa, a hol a Persákat említi Aiskhylos *εἶτα* és *μετὰ τοῦτ'* összeegyeztethető a didaskaliában olvasható időrenddel; mert e szavak fordíthatók „ezeken kívül,“ „emellett.“ Ugyanis a Franz által 1848-ban fölfedezett didaskalia szerint a Heten Theba ellen 467—468. Kr. e. került színre, holott a „Persák“ 472-ben. Ugyanazon harcias lélek nyilatkozik ebben, de míg a Végzet a Persákban, mint személytelen nagy hatalom áll előttünk félelmetes valójában, a katastropha megrázó fordulatában: addig titokteljes valója a háttérben marad a Heten Theba ellenben; de sötét fonala előttünk bontakozik ki. Előtérbe lép az összeütközés, a jellemek ellentétes harcza, a tragikus küzdelem valódi autagonistáival. . . És annál mélyebben hat és annál bensőbben ráz meg, mert a tragikai összeütközés két testvérben nyilvánul: két testvér egymás keze által esik el, hogy karddal osszák meg birtokukat . . . csak az átok borzasztó ironiával valósult, mert e megosztott birtok: a sir. A természet kapcsai bomlásnak indulnak: a szív meghasonlása irtózatossá diszharmoniát idéz elő és a míg a Persákban alig találtunk cselekvényt, a „Heten Theba ellen“ egyszerű szerkezete és lefolyása mellett a tragikum egész kincses bányáját tárja föl, melyből gazdagon aknáztak Sophokles és Euripides.

Hiszen Sophokles Antigonéjában foglaltatik a Heten Theba ellen Antigone jelenete, az utolsó *Κομμῶς* melyben kijelenti, hogy

ő testvérét eltemetetlenül nem hagyja; Euripides Phoenissaeje pedig még gazdagabb cselekvénynyé bővítik ki a Heten Theba ellen tárgyát. A görög dráma fejlődésének, mely kivált a trilogikus szerkezet megváltozása folytán az egységes cselekvény felé közeledett, két állomás helyét lehet kimutatni, a Heten Theba ellen és a Phoenissae cz. tragédiákban. Aiskhylos szemben állt a nagy thebai mondakörrel, mely egy család tragédiáját foglalta magába harmad ízig. Kezdődik Laioson, ki a Végzet ellenére megnősül, folytatódik Oidipussal, ki apát öl és tetőződik az egymást ellenséges kezekkel elejtő két testvér tragédiájában és magasztos befejezést nyer Antigone hősie önfeláldozásában, melynél szentebbet, magasztosabbat a keresztyén tragédia sem mutat föl, mert ő áldozatul adja magát a temetetlenül hagyott testvér halotti árnyának. A női eszményies szeretet mintaképe, ki a száműzött atyát vezeti, gyámolítja, és elvezeti az önmaga által vakon is megtalált sir széléig, hogy csodamódon eltűnt atyját a herósok templomába vezesse és viharos éjjel eltemeti a tehetetlen, elítélt, honárulónak nyilvánított Polyneikest, hogy bevezesse az alvilág nyugodt birodalmába: nyugtalan árnyát fölszabadítsa a szenteletlen sir hideg öléből. Mennyi tragedia e családban! Minő mélységes nyilvánulása a végzet titokteljes hatalmának, uralmának!

E mondakört szépen egészíti ki még a tréfás elemekkel mulató satyrdráma is: a Sphinx; mert hiszen e sphinx megfejtése: az ember talányát oldja meg, hogy a megoldó Oidipust saját végzete hálójába bonyolítsa be, és veszítse el. Az emberi tudás vakságát jelképezi a végtelenül szerencsétlen Oidipust szörnyű önbíráskodása, melylyel önmaga szeméit oltja ki, hogy vakon is eltalálja úttalan bolyongásai végén az utat a megdicsőülésre. Sophokles mélyen valóságos lelke kellett e mondakör oly mélységes felkutatására, de Aiskhylos lángelméje és erőteljes, büszke, férfias ereje volt való a családi tragédia fővonásainak megjelölésére. Övé a vázrajz; Sophokles és Euripides érdeme a lélektani finomabb kidolgozás; de az eszmei magaslat, a conceptió merészsége, az ethikai alap föltalálása: mind Aiskhylos érdeme. E mondakör a trilogikus szerkezetet megkivánta. Godfried Hermann 1835-ben közzétett latin értekezésében, melynek címe: *Dissertatio de Aeschyli trilogiis Thebanis* érdekesen fejtegeti a kérdést, mely darabok foglaltak helyet a Heten Theba ellen mellett. Hogy utalás van az Oidipus átkán kívül, melyet

fiaira mond, magában a Heten Theba ellen-ben a trilogiára legfőképp idézhető Eteokles következő nyilatkozata:

„Viharzón tört ránk Oidipusnak átka:
Valóra válnak éji látományaim,
Melyek a szörnyü osztályt tárták föl nekem.

Ez álomkép és Oidipus átka a Heten Theba ellent megelőző darabra vonatkozik. A didaskalia így szól: *ἐνίκαι Λαίω Οιδίποδι Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας Σφίγγι σατυρικῶ*. Kivül esik ez értekezés körén az a vita, mely keletkezett G. Hermann és Welcker K. Fr. közt a Thebaist alkotó trilogiában foglalt darabokra nézve. Maga Hermann sokáig a didaskalia hagyományát fogadá el és befejező daraboknak tekinté a Heten Theba ellent, később középső daraboknak tartá és befejező darabnak Argivit vagy Argivaet, melynek tárgya a Kapaneus mondával van összefüggésben és a Theba alatt elesettek eltemetésére vonatkozik, melyet Plutarkhos szerint Theseus nem mint Euripides *Ἰκετιδες* tárgyalja fegyveres hatalommal, hanem rábeszélés útján eszközli ki. G. Hermann vélelme előttem nagy valószínűséggel bir. Mert az ethikai megoldás hasonló módja: a temetetlenül hagyott és ki nem adott holttestek eltemetésének kieszközlése az atheni human szellem képviselője—minő anakronizmus!—Theseus által olyan, mint az a r e o p a g felmentő ítélete Orestesre nézve: Polyneikes eltemetésének vitája az Antigone tragikumát csatolja a testvérgyűlölség tragikumához és minő szép kiegészítés: a testvérgyűlölség tragikuma a testvérszeretet tragikus megdicsőülésével összekötve.

Igen fontos mozzanat és egyenes népmondai alapra visszavihető az Aiskhylos trilogia alapját képező átok: az Oidipus átka A Thebais cz. czyklikus eposban találjuk meg okát, mely oly megragadó módon emlékeztet a Lear esetére, csakhogy Oidipus mélyebb nyomon jár. Ő nem szeszélyből, akaratosságból osztja föl birodalmát, de mert átok ül rajta, de mert bős kezekkel megvakítá magát. A birtokáról önként lemondott Oidipus-nak lakomát ad, a Thebais szerint Polyneikes¹⁾ szép ezüst asztalt tesz elébe, arany serleget tölt színültig.

Mostan az agg fölemelve kezét rájok ledörögte
Szörnyű átkát; és meghallá azt az Erinys:
Hogy örökük' ne miként jó testvérek szeretettel
Osszák meg, de közöttük örök harc, háború dúljon.

¹⁾ Athenaios, XI. p 465. F.

Ime a karddal osztozás alapja. Más versiót tartott fenn a scho-liasta Oed. Colon. 1376 sorához. Úgy adja elő Oidipus fölháborodását, hogy fiai kötelezték magukat az áldozati darabokból illő részt küldeni és ők elküldték a csípőjét, kijátszani remélvén a vakot:

Hogy a csípőt meglátta a földre ledobva eként szólt:

Oh jaj! gyermekeim gúnyból küldték ide nekem

És Zeushez könyörögve eként esdekle legottan:

Szálljanak egymás által elejtve síri világba.

Tehát az áldozati tárgy illő részétől fosztják meg, mint Lear leányai megtagadják a kikötött 50 lovagból álló kíséretet. A tragikum mélyebb, valóbb alapon épül föl és nem csodálkozunk, hogy e gazdag tárgy trilogiai szerkesztést tett szükségessé. Nézetem az, hogy a Heten Theba ellen határozottan közbelső darab: az összeütközés stadiumát tüntette föl, mely a katastrophát idézte elő, Antigonét sodorva a tragikai pálya szélére. E fordulatot Sophokles folytatá: az atya és fiuk harezát az Oed. Colon.-ban tüntetvén föl. Aiskhylos átesapott a mesetrilogia kapcsán a Kapaneus tragédiájára, melynek szerves összefüggése van a Heten Theba ellen-nel. Mennyiben gátolja a Heten Theba ellen élvezetét a kiegészítő darabok hiánya? E kérdésre megfelelni nem tudunk. Olyan formán érezzük magunkat, mintha egy Wagner-féle operának, fölteszem a Tanhäuser-nek egyenesen a verseny jelenetére lépnénk a színházba. Aiskhylosnál a tragikai meredély szélére jutva: rohamos a leszállás. Gyors, mint az alvilág útja. Günther¹⁾ egy szép gondolatára hivatkozhatom, mely szerint Aiskhylosnál a katastrophá rohamos. A katastrophá előkészítése van gondosan kidolgozva. És e kidolgozásról — teszem hozzá — lép előtérbe a trilogikus szerkesztésmód. Sophoklesnél pedig ép a tetőre jutunk mindjárt a darab expositiójában. Az expositió a katastrophá szélére taszít; de ezután következik a lélektani bonczolás bámúlatos következetességével, mondhatjuk túrelmességével keresztülvive a kifejlés. Így lehetett három tragikai cselekvényt egy cselekvénnyé gyúrni és azt mondhatni hiánytalan összhangba olvasztani. Ezért mondhatja Günther a tragikai cselekvényről: So drängt bei Sophokles fast nur abwärts und ihre Träger bestehen nur eine Art Todeskampf. Aiskhylos erélyesebb szellem, Marathon hőse szem-

¹⁾ Grundzüge der tragischen Kunst.

beszállt az erkölcsi tusákkal is. Nála a hős Prometheus, Eteokles, Polyneikes, Orestes, előttünk hajtják végre teljes felelősséggel a tragikai bukásra vezető cselekvényt. Előttünk hívják ki a végzetet. Sorompóba lépnek vele. Megküzdenek. Elbuknak; de bukásuk egy-egy óriás tölgy kidőlése a fejszezsapások alatt. Az óriásfa zuhanása megráz és megdöbönt. A tragikai megrázás teljes. A katharsis hangulata ellenállhatatlanul megragad.

III.

A „Hetén Theba ellen“-ben a karnak a közhangulat festésiben, a háttér megalkotásában főrésze van. Saint Marc Girardin megjegyzi: „a hymnus eltakarja és elrejtí a drámát, a kar, mint Thespis idejében, még a főszemély.“

Thebai szűzekből áll, kik a háború iszonyaitól félve, mint megriadt galambok keresik föl a honi istenek oltárait. Saint Marc Girardin észrevétele ellen megjegyezzük, hogy a kar félelme, kétségbeeső aggódása annál jobban kidomborítja a hősök küzdelmét. Jól mondja Aristophanes *Ἄρη πνέει*: Ares lengi át a darabot. E körülmény fontos mozzanat azon végzetes szenvedély kifejlesztésére, a mely a két testvért egymás ellen zúdítá feltartóztathatatlan gyűlölettel. Képzeltetni, hogy Hetén Th. ellen női karának éneke minő hatást gyakorolt, mikor már beszélték Athénben, hogy Xerxes egy millió emberrel átkelt a Hellespontuson. A háború borzalmainak közvetetlen értelme volt. A drámaiság kérdése nem tekinthető tehát pusztán elvont aesthetikai szempontból. Az a feddő beszéd, melylyel Eteokles, a megtámadott Theba védője, kikel az asszonyok jajveszkelése ellen — 185—245 versekben — arczélbe helyezi az erőteljes jellemet.

A legszentebb forrásból fakadt az a megdöböntő öszszeütközés, mely a két testvért oda ingerli, hogy Eteokles maga szálljon a kar kérés, csillapító, intő szózata ellenére Polyneikessel szembe. Az állam feje a hazaárulóval szemben nem ismer irgalmat. A hazája ellen bármi jögon támadó Polyneikes, ki a várost fentartó istenek oltárát feldúlhi készül: magával szemben a testvért találja. E szempontot nem emeli ki eléggé sem Saint Marc Girardin, sem Patin, sem Paul de Saint Victor: Günther érdeme — Grundzüge der tragischen Kunst — hogy Eteokles önelhatározásában gyökerező mély tragikumot valóban fölfogta. A testvérgyűlölet a harci szenvedély tüzeiben keletkezett. E jellemző és sajátos mozzanat ellen-

tétet alkot egy szintén klasszikus mondában fenmaradt más testvérgyűlöléssel. A treus és Thyestes közt fenforgó testvérgyűlölettel szemben. A titkosan táplált, a hosszasan visszafolytott és a bosszú szörnyű alakjáról gondolkozó testvérgyűlöléssel, mely Atreus iszonyú lakomáját előkészíté, egy nap nem említhető az Eteokles és Polyneikes közt kifejezett és actioba sodort testvéri gyűlöléssel mellett. Seneca Atreusa fejezi ki a klasszikus hagyományt a maga erőteljes borzalmasságában, habár Nero alakját véljük a háttérben lebegni. Mily megrázó Seneca Atreusának tanakodása satellesével a felől, hogy minő halálnemmel pusztítsa el testvérét: A satelles így szól: Lehelje ki gyűlölt lelkét karddal elejtve

Ez büntetését végzi, szólj bűnhödésről.

Borzadályt keltő kérdést intéz Atreus a szörnyű lakomán Thyesteshez:

Fölsimered-e gyermekid?

A testvért ismerem föl.

Feleli keserű ironiával Thyestes. Távól esik mondom, az Eteokles és Polyneikes közti gyűlöléssel az Atreus és Thyestesétől. Élesebb, rohamosabb, erőszakosabb, mint azon szörnyű viszonyok, melyek a hazaféltés pillanataiban a legbensőbb kötelékeket földúlták. A hazaszeretet foglalá el a lelkeket. Ez alkotá a közhangulatot. Helyes fölfogással mondja Saint Marc Girardin: „a színház egy nemévé vált az agorának, a forumnak, a dráma buzdító beszéddé lett; a költő volt a szónok és mint egyes szónok, Aiskhylos az ő személyei által rendre keltett különböző érzelmeket, majd részvétet az ifjú szűzek iránt, majd hősiesség bátorságot, mely fentartja egy ostromlott város lakosságát.“ Eteokles buzdító szavaiban megkapjuk a szózat megrázó képét a hazáról:

Bölcsöd ez, majdan sirod is,

Mely ápol s eltakar.

Ugyanis Eteokles így szól:

A haza föld fiait áldott keletlen

Szerető gonddal ápolván, fölneveli

Vitéz, ajzstartó ifjakká, bizvást azért,

Hogy legyetek, ha szükség lesz, hű őrei.

Tehát a szülőföld azért ápolta és nevelte fiait, hogy szükség esetén védjék és Polyneikes nem védi, sőt miatta kell fegyvert fogni. Oly könnyen kimondják azok, kik kivált Schlegelék nyomán Sophok-

lesben találják a görög tragédia tökélyét, hogy a kar nagy szerepe Aiskhylosnál a történelmi fejlődés kezdetleges korszakát mutatja, holott a tragikum kérdésében Aiskhylos a legerősebb a tragédia költő triásiban. Igen nevezetes mozzanat és a tragikai vétséget súlyosbítja Eteokles kifakadása a megriadt és a védistenek oltalma alá menekülő kar ellen. Különösen kiemelem a következő ironikus részletet. Eteokles azt mondja a félénk szűzeknek:

„Kérjétek azt, hogy e bástya legyen szilárd.“

Kar: De hát ez nem függ-é az istenektől.

Eteokles: Nem.

A fogoly várost elhagyják az istenek. A kar félénken rebegi: bár ne érné meg e szörnyű napot, mikor az istenek elhagyják a várost, Eteokles a $\epsilon\beta\rho\iota\varsigma$ hangulatában tovább ragadtatva mondja:

„Az engedelmesség a jólét anyja hidd!“

Kar: az, az, de többet ér az isten ereje.

Aiskhylos biztos kézzel rajzolja a város-ostrom iszonyait, de ez csak kikertülhetetlenebbé teszi az összetütközést a legszentebb vérségi érzellemmel. Álljon itt a továbbiak megértése végett egy pár vonásban a *Heten Th.* ellen meséje. A darab Eteokles buzdító beszédével kezdődik, tehát a tragikai cselekvény magaslatától egy pár lépésre vagyunk. A küzdelmes feltörést e magaslatra a költő a trilogia megelőző darabjában tárgyalhatta. A hirnök megjelen és részletesen előadja a hét szövetséges vezér készülődését a hét kapu ellen. Minden egyes hős személyes jellemét tükrözi vissza a paizson látható jelvény: a régi czimer. Mindenikre megteszi Eteokles a maga biztos, önhitt, megjegyzését. A kar aggodalmát megragadó pauaszban fejezi ki. Eteokles lekorholja, mint fentebb láttuk, majd az $\epsilon\rho\theta\iota\omicron\nu\mu\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$ zengésére a városvédő istenek buzgó kérésére ösztönzi a kart. Erre a kar nyugodtabb hangon felel, de e kardal végén a város ostromát festi erőteljes színekkel. Ezután szövődik Eteokles és a hirnök közt az a párbeszéd, mely fölér Shakspere legelevenebb csataképeivel, mely maga a cselekvény és a mely a belső tragikai helyzetet megteremti teljesen, visszahozhatatlanul. A hét kapu előtt álló hős rajza: az Eteokles büszkeségét a $\epsilon\beta\rho\iota\varsigma$ -be átsapó indulatot, vagy ha a Rákosi Jenő elméletéhez szítunk, a tragikai természetet teljesen felkorbácsolja, kikerülhetetlenül rohan bele azon eltökélésbe, mely a tragikai bukásba dönti. A hetedik kapuba

ő megy szembe Polyneikessel. A testvérgyűlölség tragikumának egész teljét feltűntető passus a következő: A hirnők előadja, miként fenyegeti a várost a hetedik kapunál Polyneikes:

A bástyafokra állva, kikiáltó gyanánt
S győzelmi éneket zeng városod fölött
Veled kész összetűzni s vagy elejteni,
Vagy élve, idegenbe űzni téged el,
Ép úgy, miként ő most száműzve bujdosik.

E szavak hatását jól kiszámítá a költő. Tehát ő: Polyneikes a testvér ellen kész emelni fegyverét. Hozzá a paizs jelvénye. Egy aranyos fegyverzetű férfit vezet egy nő. E nő a *Δίχη* és vezeti a férfit jogos örökébe:

„Honába elhozom e férfit és városát,
Ő birni fogja úgy, mint jogos örökét.“

Mily finom suggestio a hirnők részéről az a három verssor, melylyel előadását végzi:

„Megmondtam mindent a mit tisztem követelt,
Ügyelj, e fenhéjazás szégyenedte vál
Államhajónknak élén, jól tudod, te állsz.“

Itt egy vers hiányzik, melyet az interpolator az itteni tragikai válság rejtélyes kétértelműségének elrontásával pótol, t. i.:

Gondoskodj te magad, hogy kit küldj ellene.

Én jobb szeretem a jelenlegi aposiopesis-szerű csonkaságot.

Ekkor tör ki Eteokles: ekkor lép a tragikai lejtőre. Minthogy minden szó fontos, minthogy a testvérgyűlölség tragikumának egész mélységét megvilágítja Eteokles válasza, idézem lehető hű fordításban a 652—673 sorokat:

Oh istenverte, átkozott család,
Oh Oidipus siralmas fajzata
Jaj, jaj, atyámnak átka teljesül.
De most nem illik sirás, jajgatás,
Nehogy a jajból újból jaj fakadjon,
Méltán hordod neved Polyneikes
De majd meglátjuk, teljesül a jel,
Vaj' visszahozzák az aranybetűk,
Mik pajzsán örvöngőt jelentenek?
Ha Zeusnak lánya Dike volna csak
Eszében és szavában, végünk volna rég.
De őt nem látta Dike soha sem,
Sem midőn anyja méhét elhagyá,

Sem gyermekül, serdült korába' sem
 Midőn már állán pelyhes dísze nőtt
 S hiszem, hogy most midőn honára tör
 Nem fog Dike ő mellé állani,
 Mert az Igazság neve igazán
 Hazugság voln' ha védné a merényt.
 Ezekre bizva én magam megyek
 Ő véle szembe, több joggal ki más?

E kérdés e tragikai vétség súlyát érezteti, ki más? mint Kain mondja: avagy őrizője vagyok-e az én atyám fiának? A kar óvja; figyelmezteti, hogy elég ha az Argosbeliekkel a Kadmos városának polgárai szembeszállnak. A vér, mely folyni fog, még kien-gesztelhető:

„Mert a vér átkozott; (680 és köv.)
 Mit ontá itt egy vérből sarjadt két fivér;
 E szennyfolt megmarad, nem évül soh' sem el.“

Eteokles kimondja a szörnyű, visszavonhatatlan szót:

Ha baj is ér, de gyalázattól ment leszek,
 Legyen: mert a halálban ez egyetlen vigasz,
 De a gyávák neve mindig szégyenletes.

Kar: Mi szándokod fiam? Nehogy a harezi düh
 S a vak harag ragadjon el. Bósz szenvedély
 Csiráját irtsd ki ten szivedből. (683 és köv.)

A tragikai hős rajongása, sodortatása a végzetes lejtőn.

Eteokles ekkor mondja ki azon szavakat, melyeket a Végzet-tragédia hívei annak bizonyítékául idéznek, hogy Aískhylos Heten Th. ellen-ében a végzet uralkodik. Eteokles szavai ezek:

„Ha már az isten vesztünket sietteti,
 Hadd szálljon már alá Kokyos hajbjain
 A Phoibos által oly nagyon gyűlölt fajunk. (689—691.)

Günther teljes igazsággal és mélyreható felfogással mutatja ki, hogy itt a saját maga ἔβριση által hajtott saját szabadakaratából szabadon választott tragikai sors örvényébe rohanó Eteokles a családjában harmadizben dühöngő szörnyű végzetet csak mélyen elke-seredett lelkihangulatának rajzolásáért hozza föl. A tragikum lényegét ez nem érinti. Hogy mily elhatározással megy bele Eteokles a halálba, bizonyítják következő szavai:

„Az istenek nem gondolnak többé reánk.
 Ha pusztulásunkba ők kedvüket lelik,
 Miért rimánkodnánk egy percnyi életért?“

Tehát a Labdakidák bukása az egyetlen mód, hogy megnyerjék az istenek kegyét *χαρις* — *Θαυμάζονται*; miért kerülnék hizelgő édesgetéssel a végzetet? Miért kunyoráljanak kegyet? Minő erő, minő elhatározottság! Ily szavakat azon extatikus állapotban mondhatott Eteokles, mely visiók által volt benépesítve:

„Oh, mert szerette jó atyámnak átka üld,
S száraz, rideg szemekkel mindig rám mered.“

Ezután fordul elő a vonatkozás az előző darabra, a trilógikus szerkezet egybekötő kapcsa, midőn Eteokles így kiált föl:

Viharzón tört ránk Oidipusnak átka,
Valóra válnak éji látományaim,
Melyek a szörnyü osztályt tárták föl nekem.

E passushan foglalt álomlátás (709. és köv.) nem fordul elő a Heten Th. ellen folyamában. A kar még egyszer kéri Eteoklest, ne menjen testvére ellen:

Eteokles: Haragom élet szóval el nem tompítod.

Kar: Az isten megbecsül gyáva győzelmet is.

Eteokles: Harczedett férfihöz nem illik ily beszéd.

Kar: De hát fivéred vérét vágylol ontani.

Eteokles: Ha istenek akarják nem kerül a vész.

És ezzel belemegy végzetébe. E végzetet gyönyörű plastikus képpel fejezi ki a kar a következő kardalban (719—791.) E pár sor megmond mindent:

„A skytha Vendég: az aczél intézi sorsuk
Osztályt kegyetlen és vérontó vas teszen.“

Miről szólhatott természetesebb (727—720.) eszmetársítással a kar éneke, mint az egykor a szerencse tetőpontjára emelkedett és a mélybe alázuhant Oidipusról, ki kettős bajt mért önmagára:

„Atyagyilkos kezével
Gyermeknél becsesebb szeme fényét ontá,
És két fiára
Bocsátá iszonyu átkait.
Oh jaj! Mi szörnyü volt ez átok!
Hogy vassal jusson a
Két testvér örökéhez.
Félek a gyors Erinys
Átkát ne teljesitse most.

E kardal mesterien tünteti föl a sötét háttért, melynek árnyai közt a két testvér alakja lebeg a néző előtt. A hirnök megjelen és

előadja a katastrófát. Mindent egybefoglal a kar e rövid versben:
οὕτως ὁ δαίμων κοινός ἦν ἀμφὸν ἕμα.

De a város megszabadult. Eteokles diadalmasan esett el. A diadalmi énekbe bele zokog a sírám. A két testvér küzdő alakja eltűnik: a két halott a kiengesztelés édes fájó patakját csalja a szemekbe. A kardok gyászakkordját fejezi ki e fordíthatatlan sor:

„Rosz jóslatu, bús fegyverdallam ez.“ (839.)

A kar a sírámba fog:

„De rajta leányok, a jajnak az árján
 Evezve zengjen gyászdalotok,
 Verdesse a mellet a kéz, mi ütemben
 A gyászos búcsuhelyre most evezünk.
 A naptalan, Apolló soh'se látta földre,
 F láthatatlan mélységbe száll hajónk.“

E könyárba olvad a gyűlölség és marad a részvét. Részvét? Nem! Az antik élet áthatá a halál birodalmát. Az elesett Polyneikes a hazaárulás szégyenfoltját viseli homlokán: ezt csak Antigone testvéri szeretete, hősie feláldozása csókolható le. A megoldás a lelki világban véghez ment. A költő világa ez. De a polgári törvények megoldása azon kérdéssel függ egybe: el lehet-e temetni a hazája ellen támadó számkivetettet? E szerencsétlen család bukása felett még az Átok zendíté meg végdalát:

„Végre süvöltve kiálták
 Az Átkok a szörnyű törvényt:
 A tönkrement faj végenyészetét.“

Aiskhylos muzsájának megdöbbenő komolysága, mint egy a Végzet megnyilatkozása mélyen megrendítő alakban van kifejezve a következő passusban:

„Atenak a kapuban áll
 Hol ők elestek, diadal jele,
 Legyőzte őket már a Végzet.“

Még egyszer a néző elé állítja azon kötelékek szemlélhető képét, melynek szétdulásában fejlett ki a tragikum. A kar így szól:

„Patakzó vérbe fult
 Életük. Valóban egy vér a kettő
 Viszályukat kegyetlenül
 Dönté el a tüzedzette vas
 A res élesre fent aczéla,
 Az atyaátkot így valóra váltva.“

A részvét, a szájalom érzelme tulnyomóvá lesz.

A közhangulatot a költő előkészíté azon fenséges s írásmeghallgatására, mely a hemistichikus sorokban olvasható, (961—1004.) melyet kétszer foglal egybe három soros refrain: 975—977=986—88*). Jön a hirnök és kihirdeti, hogy Polyneikes holttestét temetetlenül a ragadozó állatok prédájául kidobni határozta a tanács — *δημοὺς πρῶβουλοῖ*. — Áthidalja e jelenet a trilogia középső darabját, milyennek fölfogtuk a *Heten Theba* ellent a következő darabban. Fgyébaránt az a stichomythikus beszéd *Antigone* és a hirnök közt (1042—1050.) adja meg a *Sophokles Antigonéjának* themáját. *Antigone* végre kijelenti:

„Én ezt eltemetem: több szót ne vesztegess.“ (1052.)

A karok félkarokra oszlanak: az egyik *Antigonéval* kész eltemetni *Polyneikest*, a másik a város határozatát követi szentül.

Tehát meghasonlás fejezi be a darabot. De e meghasonlás nem a testvérviszály, hanem a testvérszeretet tragédiáját idézi föl. Minő fenséges, megnyugtató megoldás. *Antigone* fényes alakja tűnik elő a gyászos háttérből és nyugtatja meg a lelket. Ha a *katharsis* lélektani mozzanatait mesteri egymásutánban keressük: megtaláljuk. Valóban a szánalom és félelem felköltése által eszközli az ilyen szenvedélyek tisztítását a lélekben. A testvérgyűlöletet a hazaszeretet nemesíti *Eteoklesnél*, a jog és igazság *Polyneikesnél*, a testvérszeretet hősnőjévé avatja föl *Antigonét*. Mennyi mély *emotio*, mennyi szent érzés, mily drámai mélység!

És mindez csak úgy vázlatos rajzban, mintegy körvonalakban. *Euripidesnek* lett föntartva e mese teljes kizsákmányolása, a legfinomabb részletekbe vitt kidomborítása a hagyomány által összekötésbe hozott alakoknak. A cselekvény belső gazdagságot nyer: a lélektani motívumok több szála tétetik mozgásba. Több belső élettel telített cselekményt még *Euripides* sem hagyott hátra, mint *Phoenissae*ben, mely *Euripidesnél* a testvérgyűlölség tragédiája.

IV.

Aiskhylos és *Euripides* közt egész korszaktávolság van, bár aránylag csekély idő választja el őket. A dráma gyors fejlődésének

*) Lefordíthatatlan: *ὡ δαίμονοντες ἐν ἄτα* (1001 v.) *Bouillet*: „Victimes du destin“ nem fejezi ki. *Jobb Wellaner*: malo numine teneri. Továbbá: *ὡ πῆμα πατρὶ πάρονόν* (1004) „hélas! Après de leur père alors dormira leur in fortune“, szép, de tovább magyarázás. *Wellaner*: iuxta accubans;

két stadiumát látjuk egymással szemben. A cselekvényfejlesztés haladásának messzi állomáshelyével jutottunk előbbre Euripides Phoenissaejével. Dr. Kinkel Gottfried¹⁾ párhuzamba állítván rövid bevezetésében, melyet a Phoenissaehez irt, a különbség sarkalátját abban találja, hogy Aiskhylos epikus, Euripides drámai. Ha a compositio külszerkezetét, gazdag beléletét tekintjük, e jellemzés talál, de egyáltalán el nem fogadható, magára a conceptióra, a tragikum lényegére nézve, mert e tekintetben Aiskhylos kifogástalan. Annyi bizonyos, hogy a jellemek finom rajzát találjuk meg Aiskhylos széles ecsetje helyett. Minő merészség Euripidesnél, hogy a thebai mondakör Jokastáját, ki az Oidipus katastropha után öngyilkos lett és a népies hagyomány szellemében annak kell vala lenni, mert miként éljen a borzasztó titok leleplezése után, hogy ő a legiszonyosabb fertőzetet követte el, életben hagyja, sőt a cselekvény egyik főalakjává teszi. Jokaste alakja a legmeghatóbb Euripides művében kísérletet tesz, ha fiait kibékíthetné. És ép e békítési jelenet tünteti föl a negatív oldalon a testvérgyűlölet mélységét, a két testvér közti kibékíthetetlen ellentétet, e két jellem szembeszökő, élesen kidomborított arczélét. E jelenet nevezetes eltérés Aiskhylos művétől és az általunk tárgyalt kérdésben fontos mozzanatot alkot, mert mintegy láncszemül szolgál, mely összeköti a Phoenissae-t, melyet Schiller fordított, a Braut von Messinával, a testvérgyűlölség e harmadik darabjával, melyet az összehasonlítás végett fölveltünk. Schiller fordításáról Kinkel helyesen jegyzi meg: „Ha a nagy költő egyes helyeket félre is értett, de az eredeti szellemébe oly mélyen behatolt, hogy műve az euripidesi conceptió egyik legszebb és legméltóbb felfogásának tekinthető. Schiller Isabella és fiai közti kibékülés fenséges triójának eszméjét Euripidestől kölcsönzé. Egy másik lényeges különbség Oidipus megjelenése. Aiskhylosnál elő sem fordul. Megjelen a szerencsétlen, vak fejedelem és megrázó jelenetet idéz elő, mely épen a zárjelenetben accumulálván a fájdalom és szenvedés mértékét, mélyen megrendítő hatást tesz és így előidézi Antigone önfeláldozó jellemének beragyogását e szomorú világba. Ugyanis Antigone lemond a lány örömeiről és kíséri szerencsétlen atok sulya alatt görnyedő atyját. Sophokles Oidipus Colonosba

¹⁾ Ausgewählte Tragödien des Euripides, für den Schulgebrauch erklärt. Dr. Gottf. Kinkel. Erstes Bündel Phönissae. Berlin, 1871.

cz. tragédiájában e thema a költészet édes zöngelmévé változik. *Mollissimum carmen* — mint mondá Cicero. Euripides *Antigone* alakját jobban előtérbe állítja, míg Aiskhylos az utolsó sírámban a két testvér holtteste mellett jeleníti meg. Igaz, hogy egy pár odavetett vonással ez antik alakot szoborszerű fenségében állítja elénk.

A cselekvény belső életének gazdagítására nevezetes mozzanat a *Menoikeus* önfeláldozásának beszövése. Mint Puskin *Anyeginjében* hangzik egy sor: „Árny az árnyban megjelen; így jelenik meg a tragikai helyzetekben úgy is gazdag cselekvény folyamában *Kreon* és *Menoikeus* tragédiája. *Kreon* *Teiresias*t, a híres jóst hivatja, hogy az ostromolt város megmentésének titkát kérdezze meg a sors-hatalmaktól

Teiresias előbb vonakodva, majd leplezetten, majd nyíltan kijelenti *Kreon*nak, hogy fiát *Menoikeus*t követeli a *Kadmos* által *Ares*nek szentelt sárkány. Ha *Menoikeus* önként föláldozza magát hazájáért: *Thebát* menti meg. *Kreon* ki akarja kerülni a végzetet; idegen földre akarja küldeni *Menoikeus*t, de az ifjú hős önfeláldozással kardjába dül és a sárkány torkába omlik. Tehát az önfeláldozás gondolata, e kedvelt, euripidesi gondolat van belevéve a testvérgyűlölség e tragédiájába. Egy darabban két önfeláldozó jellem: a *Menoikeus* és *Antigone* jelleme, fényt szór a sötét tragikai világra. Nevezetes különbség Aiskhylos és Euripides közt az is, hogy a testvérgyűlölség részletesebb, behatóbb rajzolásától nem vonja el a figyelmünket a hét hős részletes leírása *Eteokles* és hirnök közti egy pár száz sorra terjedő dialogban. *Eteokles* vezéri gondja, intézkedései miatt a csatazaj közben, mint egy episodszerű alakban szökken ki a feszült helyzetből a testvérgyűlölség. Igaz, hogy erőteljes vonásokkal elfeledhetetlen szemléletességgel van elénk varázsolva. Euripides kiváló műszerkezeti ügyes fogást csinál, midőn a hét hőssel szembeállítandó hét thebai bajnok feletti tanácskozást *Kreon* és *Eteokles* közti jelenet alakjában dolgozza föl. Sőt Euripides irodalmi kritikát is gyakorol, mi a fejlettebb izlés csalhatatlan jele, midőn e szavakat adja *Eteokles* szájába:

„Sorban nevezni őket idővesztéség,

Midőn az ellen városunkat ostromolja már.“

*) 751. 52 v. Études sur les tragiques grecs.

Azonban helyesen jegyzi meg Patin¹²⁾, hogy a ki ily komoly tragikai tárgyba egy kis epigramnak is tud helyet szorítani, azt nem teheti a tragikai-hatás kockáztatása nélkül.

A kar is más Euripidesnél. Míg a Heten Theba ellen kara a thebai szüzekből áll; tehát a cselekvénynek közvetlen részese; addig Euripidesnél föniciai nőkből áll a kar, kik ép útban voltak Delphibe, hol Apollo cultusára valának szentelendők és az ostrom alá fogott városban rekedtek; tovább nem mehettek. Minthogy én a testvérgyűlölség tragikumát tűztem ki föladatomul: e különbségek részletes és beható méltatásától tartózkodom; mert az messze vezetne és elvonna a kitűzött kérdés tárgyalásától. Tárgyamra nézve a kar berendezésénél nagyobb jelentőséggel bír azon nagy műszerkezeti eltérés, hogy a két testvér kiengesztelésének egész jelenet és pedig a két testvér és az anya közt lejátszó jelenet van szentelve, mi a Heten Theba ellen-ben teljesen hiányzik. A haragra lobbant Eteoklest a kar csillapítja. Tehát itt is nevezetes haladás. A kar a maga tömör erejében jelenik meg. A modern darabban a nép nem érdekel az egyének érdekelnek. Coriolánban, VI. Henrik II. részében a Jacques Cade lázadása úgy van festve, — így a Sardou Hazájában — hogy a zűrzavaros ellenmondó hangok harmóniájából tűnik ki a nép érzülete.

A görög tragikai kar idealis egységet alkotott. Saint Marc Girardin találóan mondja: a népnek egy hangja volt, egy alakja, de az mély és erős, mint a tömeg képe, kifejező és határozott, mint egy emberé.“ Euripides ebben is újít. Nála a kar vagy a költő mély gondolatainak vagy retorikájának hordozója, de a személyek szaporítása által egy részt átvesz az Aiskhylos activ kara szerepéből. Ezt teszi a Phoenissaeben, Antigone, ki a küzdelem tanúja lesz. A nővér egyéni érzelmei foglalják el a kar általános hangulatának helyét.“ Saint Marc Girardin teszi e helyes észrevételt

Jellemzőbb különbséget Aiskhylos és Euripides compositiójában aligha lehetett volna találni: Antigone ott áll a várfokon — szeretne felhő lenni és így szállni le a várromról a szeretett testvérhez. Még egy lényeges alkatrészét az Euripides műszerkesztésének nem mellőzhetem. Ez a prolog melyet a Phoenissaeben Iokaste mond el. Ez mintegy az egész cselekvény történelmi háttérét világítja meg és a Phoenissaeben a prolog épen nincs oly külszerű összefüggésben a

cselekvénnyel, mint Euripides több más darajában. A szerencsétlen Oidipus sorsát tudjuk meg. A sorstragedia magva fordul elő Jokaste következő szavaiban :

„S őrzöngve nemze
Mi nekünk gyermekeket.“ — 19. v.

tehát örültség volt a végzetes lépés indító oka, melyért a családot átok fogta meg.

És kiváló fontossággal bír Jokaste elbeszélésének ez a passusa, mely így hangzik :

„S midőn már fiaimnak álla pelyhesül,
Elszárak atyjuk', hogy feledje a világ
A bűnt, ne kelljen elsimítani untalan.
A házban él az agg, a Végzet betege
Es gyermekire szörnyű átkot mond eképp :
„Éles karddal osztozzanak e ház fölött.“ — 63 és köv.

Az Aiskhylos thebai trilogiája első darajának tartalma foglaltatik e prologban. Egyszersmind előkészít a kibékítési nagy jelenetre, mert Jokaste elmondja, hogy rávette gyermekeit a találkozásra: tehát e prolog belső összefüggésben áll a compositióval. Antigone és a pedagogos jelennek meg a prologot elmondó Jokaste távozása után és szemlélik a csatát. A pedagogos magyaráz; felkölti Antigone hő vágját, hogy a száműzött testvért újból láthassa. Ezután a karének következik, mely ismét a két testvér találkozására irányozza a figyelmet, kivált azon passusban, mely elismeri mind két fél jogos küzdelmét:

„Oh te pelasg Argos ;
Erődet rettegem ;
S az isteneknek végzetét.
Mivel nem jогtalan tu-át
Kezd az, ki most honába tért.“

Az Erinys művére utal. Ekkor következik: ily mesteri előkészítés és a szükséges hangulat felköltése után az a jelenet, mely a testvérgyűlölség tragikuma szempontjából főfontossággal bír. Ép azért a jelenettel behatóbban foglalkozunk.

Hegedűs István.